

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav hudební vědy
Srovnávací uměnovědná studia

Bc. Pavel Kadlec

Magisterská diplomová práce

Parochus loci

Profily tolerančních pastorů

Vedoucí práce: PhDr. Tomáš Jeřábek

2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně pouze s využitím uvedených pramenů a literatury.

Bc. Pavel Kadlec

Chtěl bych zde poděkovat PhDr. Tomáši Jeřábkovi, za cenné rady a určení směru práce. Dále Mgr. Ondřeji Mackovi za zapůjčení literatury a možnost využít pramenů z jeho rozsáhlého archívu.

Mgr. Jiřímu Šimsovi o doplnění poznámkového aparátu, Mgr. Janu Šimsovi a PhDr. Mileně Šimsové, kteří mě seznámili s rukopisem o životě evangelíků v obci Prosetín. Dále děkuji Ing. Petru Kadlecovi za grafickou úpravu diplomové práce. Na závěr díky manželce Ladislavě Kadlecové, bez které by práce nevznikla.

Obsah

1. Úvod.....	1
1.1. Metody práce:.....	3
1.2. Přínos práce.....	4
1.3. Stav bádání.....	4
1.3.1. Skupiny pramenů.....	5
Prameny veřejné správy.....	5
Prameny církevní správy římskokatolické.....	5
Prameny církevní správy evangelické (AV a HV).....	5
Prameny neúřední povahy.....	6
Toleranční patent.....	6
2. Farář – parochus loci v době tolerance.....	9
2.1. Vzor: prvotní církev.....	12
2.2. Krize církve.....	13
2.3. Co vlastně reformace znamenala v praxi?.....	13
2.4. Protireformace.....	15
2.4.1. Chování farářů a jejich hodnocení – tridentská usnesení.....	16
2.4.2. Kdy a jak se čte?.....	24
2.4.3. Kdo tedy byli čtenáři, písmáci 18. století?.....	25
2.4.4. Nejstarší evangelické kalendáře.....	26
2.5. Shrnutí.....	28
3. Příklad kazatelů do českých zemí.....	30
4. Teologické pozadí tolerančních kazatelů v Uhrách (17–18. století).....	34
4.1. Směr práce teologů v reformované konfesi.....	35
4.2. Církev, školství a teologie.....	36
4.2.1. Kázání.....	37
4.2.2. Konfirmace (přijetí do sboru).....	38
4.2.3. Sborový zpěv.....	38
4.2.4. Zřízení církve.....	38
4.2.5. Ekumenické vztahy.....	39
4.3. Školy a výchova.....	39
4.4. Církevní školy na území českých zemí.....	41
4.5. Závěr.....	41
5. Toleranční evangeličtí kazatelé ze Slovenska na Moravě a v Čechách.....	43
5.1. Závěr.....	48
6. Michal Blažek.....	50
6.1. Závěr.....	51
7. Několik poznámek k osvětenství a tajným společnostem na Moravě v době josefínských reforem.....	54
7.1. Úvod do moravských zednářských lóží.....	55
7.1.1. Moravské zednářství na Moravě.....	56
8. Kazatelé 18. století – všeobecný pohled.....	62
8.1. Legislativa.....	64

8.1.1. Napětí.....	64
8.2. Úpadek.....	65
8.3. Bída.....	67
8.4. Hodnocení.....	69
9. Projevy lidové kultury evangelíků.....	71
10. Kapitola.....	78
10.1. Relikvie.....	78
10.2. Lidské nálezky.....	82
11. Závěr.....	86
12. Resumé.....	89
13. Abstract.....	90
14. Resümee.....	91
15. Použité prameny a literatura.....	92
16. Přílohy.....	97

1. Úvod

*„Dalecí přijdou a budou stavěti chrám Hospodinův.“
Zachariáš 6,15*

Dlouhé 19. století (1780–1918) se vyznačuje širokou paletou různých skupin obyvatelstva, které je ovlivněno především politizací veřejného života, rozvojem průmyslu, ale především myšlenkami osvícenství. Nábožensko-politické střety a diskuse o osvícenství znamenaly vnitřní přerod protestantismu. Protestanští osvícenci chápali pojem „protestantismu“ jako teorii moderního křesťanství, ve kterém ideály svobody nabyly formu legitimního uskutečnění původní snahy reformátorů. Hlavními tématy jejich úvah byly kritika církve a reforma křesťanské tradice. Slovo „reformovat“ podle svého latinského základu *reformo*, znamená přetvořit či znovu vytvořit. Česká reformace se zabývala životem církve a věnovala pozornost nejen formulacím vyznání víry, ale také řádům a pravidlům života církve. *„Tak jako ovocný strom potřebuje neustále péči a formování, tak také církev potřebuje neustále reformovat, aby nezplněla nebo nezdivočela.“* Proto zavrhl institucionalismus, ve kterém objektivní spása bývá předřazována náboženské subjektivitě jedince. Důležitý je pro nás postoj, ve kterém dochází k rozlišení mezi náboženstvím a církevnictvím. Subjektivní religiozita má primárně souvislost s niterností člověka a jeho pojmáním sebe sama.

Ve sporu o osvícenství a Velkou francouzskou revolucí z roku 1789 došlo ve všech protestantských proudech ke konfliktům o vztahu protestantismu k moderní kultuře, která vznikla v osvícenství. Víme skutečně, co je osvícenství? Immanuel Kant (22. 4. 1724–12. 2. 1804), napsal esej *„Co je to osvícenství.“*¹

¹Kant, Immanuel – německý filozof, představitel osvícenství.

„Osvícenství je vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti. Nesvéprávnost je neschopnost používat svůj vlastní rozum bez cizího vedení. Tato nesvéprávnost je zaviněná námi samými, když její příčinou není nedostatek rozumu, nýbrž nedostatek rozhodnosti a odvahy používat ho bez cizího vedení. Sapere aude! Měj odvahu používat vlastní rozum! je tedy heslem osvícenství.

Na protestanské osvícenství reagovalo osvícenství katolické.²

„Je bohužel smutnou pravdou,“ psal Martini, profesor vídeňské univerzity, „že máme za protestanty velké zpoždění. Ale před několika lety jsme se opožďovali mnohem více. My je však dostihneme, ale s pomocí Boží i předstihneme, neboť oni se stále více a více štěpí, zatímco v rakouské monarchii se katolická věrouka postupně sjednocuje.“³

V rakouské monarchii spolu soupeřily dvě konfese – katolická a protestantská. Jak tedy oné náboženské jednoty dosáhnout? Největší vliv na na obyvatelstvo a společnost měla církev v Itálii. Proti jejím škodlivým praktikám se poprvé pokusil zakročit hrabě Kounic⁴ v Milánsku. Papež Kliment XIII.⁵ byl pobouřen kritikou, ozývající se z dědičných zemí. Nečinilo mu problém uznat, že existuje jak sféra církevní, tak světská. Ale všechno, co se vztahovalo k víře, náboženství, patřilo pod církevní kuratel. V podobném duchu papež také důrazně napomenul „svou drahou dceru v Kristu“. Upozornil ji, že

„[...] mír mezi Svatým stolcem a říší, stejně jako pozemské štěstí lidí a jejich věčná blaženost, může být zachován, jen bude – rozdělení mezi světskou a církevní správu oboustranně dodržováno“.⁶

²Tapie. L. – Viktor. *Marie Terezie a Evropa*. Český Těšín: FINIDR, 1997, s. 277.

³Ibid.

⁴Hrabě Kounic – Václav Antonín z Kounic a Rietbergu (2. 2. 1711–27. 6. 1794), dvorský a státní kancléř.

⁵Papež Kliment XIII – vlastním jménem Carlo della Tore Rezzonico (7. 3. 1693–2. 2. 1769), byl papežem mezi roky 1758–1769.

⁶Maass, F. *Maria Theresia und der Josefinismus*. *Zeitschrift für katholische Theologie*, Innsbruck, roč. 79, 1957.

Toleranční patent, vydaný roku 1781 Josefem II., měl zásadní význam na myšlení a změnu mentality druhé poloviny 18. století. Uchopení celého období není náplní diplomové práce. Z hlediska uměnovědného bádání se hodláme zaměřit na pastory a kazatele v době Tolerančního patentu, jejichž působení znamenalo v praktické rovině zvrát v postojích jejich posluchačů k racionálnímu uspořádání společnosti. Toleranční patent umožnil „konkurenci“ nových, státem povolených církví. Mimo jiné umožnil zakládání salónů, učených společností, zednářských lóží. i emancipaci nižších vrstev obyvatelstva. Významnou úlohu sehrál postupný odklon od barokního chápání zbožnosti. M. Gauchet charakterizuje zmíněné období:

„[...] proměna tohoto světa by však nebyla možná bez hluboké reformy myšlení, respektive bez závažných intelektuálních, politických i hmotných změn, vedoucích k zavedení nového řádu božské praxe“.⁷

Výzkumné otázky, na které se pokusíme odpovědět, je provést srovnání mezi katolickou a protestantskou mentalitou v daném období. Zaměříme se na problematiku všedního života protestantských církví augsburského a helvétského vyznání se zaměřením na jejich hlavní představitele, tj. pastory v raných dobách Tolerančního patentu. Práce v rámci srovnávacích studií provede částečnou analýzu myšlení a přístupu věřícího člověka k událostem, které od základu změnilly jeho pohled na každodenní život.

1.1. Metody práce:

- historiografie doby osvícenství,
- mimovědecké poznání (vymezení období a hlavní směry, na které se naše práce zaměří),

⁷Gauchet, Marek: *Odkouzlení světa. Dějiny náboženství jako věci veřejné*. Brno: 2004.

- předvědecké poznání (kroniky, životopisy, teoretické práce jiných autorů),
- vědecké poznání (znalost díla, vysvětlení a zasazení do kontextu).

1.2. Přínos práce

Práce má ve svém základu odpovědět na otázky spojené se srovnáním evangelického a katolického prostředí v době Tolerančního patentu a následně inspirovat badatele k další, vyzrálejší a podrobnější studii.

1.3. Stav bádání

Dějinám protestantismu v době tereziánských reforem byla věnována pozornost nejenom z řad evangelických badatelů (např. Ferdinand Hrejsa, Zdeněk Jan Medek, Eva Melmuková) a další z odborné vědecké obce. Téma, které je pro nás důležité, zejména období let 1760–1800, zpracovali v literatuře Bohuslav Burian, Jiří Kroupa, Taťána Petrasová, Roman Prahel aj. V současné době se intenzivně jednotlivým fenoménům věnuje Ondřej Macek, Marta Procházková, Zdeněk R. Nešpor a řada dalších. Výsledkem je osvětová činnost formou výstav: Marta Procházková – *Toleranční modlitebny v kraji Vysočina*,⁸ Sixtus Bolom – *Neučiníš sobě rytiny*⁹. Výstavy nejsou prezentovány ve větších sálech, nicméně putují po evangelických sborech a jsou uváděny odbornou přednáškou. Tím se do povědomí návštěvníků evangelických modliteben dostává další pramen poznání vývoje evangelického zápasu v době panování Josefa II.

Evangelíci, dle tehdejšího označení také bludaři či kacíři, se snažili vymanit z područí katolické církve a navázat na odkaz české reformace.

⁸Procházková, Marta. *Toleranční modlitebny v kraji Vysočina*. Brno: Jan Vondra, nákladem vlastním, 2008. Vydáno k 90. výročí vzniku Českobratrské církve evangelické.

⁹Bolom, Sixtus. Kotlíková, Martina. Kotlíková, Dagmar (ed). *Neučiníš sobě rytiny*. Evangelické umění toleranční doby 1781–1861. Brno: Katalog výstavy, kostel J. A. Komenského, 15. 5.–30. 6. 2010.

Tato práce má za cíl částečně využít stávajících pramenů, literatury a hodnotit na základě vlastních poznatků danou tematiku. U výběru literatury si musíme ujasnit, jakou cestu zvolit k uchopení zkoumané problematiky. Nejdříve je třeba oddělit prameny od literatury. Nelze směřovat prameny z archívu s vědeckou prací a pokud se jedná o beletrii, ta nám může poskytnout vodítko, nikoli relevantní zdroj.

1.3.1. Skupiny pramenů

Prameny veřejné správy

Základní prameny jsou uloženy v Moravském zemském archívu. Moravské fondy jsou téměř seřazené dle vrchnostenských správ se souhrny dle krajů. Významné jsou jmenné seznamy, které mají význam prvotní členské kartotéky tolerančních sborů.

Prameny církevní správy římskokatolické

Vedle veřejných správních institucí zaujímá významné postavení instituce církevní. Základní jednotkou byla farnost, vyšší vikariát, arcibiskupství nebo biskupství. Dnes jsou fondy jmenovaných institucí většinou uloženy ve státních archivech, nejnižší složky najdeme na farách.

Významným materiálem, o které se část práce opírá, jsou zprávy „*duchovenských vyšetřovatelů*“ a „*misionářů*“, obracejících lid v různých krajích na katolickou víru. Nelze zapomenout také na matriky. Správci farností je vedli především pro správní, nikoli církevní účely. Jsou k dispozici ve státních archívech.

Prameny církevní správy evangelické (AV a HV)

Některé materiály jsou k dispozici v ústředním archívu Synodní rady Českobratrské církve evangelické.

Prameny neúřední povahy

Jedná se o roztržštěnou skupinu ke které přiřadíme kroniky (farní, sborové, soukromé), pamětní zápisy, orální historii. V žádném případě nejde o odbornou literaturu ani beletrii.

Toleranční patent

Zásadní rozhodnutí o toleranci a směrnice, podle nichž se upravovalo postavení nekatolíků, obsahuje list císaře Josefa II. dvorské kanceláři ze dne 13. října 1781. Přesné znění patentu, tj. Oběžníku dvorské kanceláře zemským vládám, nařizující vyhlášení tolerance, bylo ve státní radě stanoveno teprve dne 20. října 1781 a expedováno o několik dní později. Listina je označena datem 13. října a upravena ve státní radě.¹⁰

Josef II.

Veškerým c. k. zemským úřadům

Milí věrní! Jsouce přesvědčeni jednak o škodlivosti všeho nátlaku na svědomí a jednak o velikém užitku, kterýž pro náboženství a stát pochází z pravé křesťanské tolerance, viděli Jsme se pohnuti, vyznavačům augsburského a helvétského náboženství, pak nesjednoceným Řekům povolití všude soukromé vykonávání jejich náboženství bez ohledu na to, zdali kdy stávalo nebo kdy zavedeno bylo čili nic. Katolickému náboženství samojedinému má zůstatí přednost veřejného náboženského vykonávání, obojímu protestantskému náboženství však, jakož již stávajícímu nesjednocenému řeckému má na všech místech, kde se podle níže uvedeného počtu lidí a podle možnosti obyvatelů učiniti dá, a kde nekatolíci práva veřejného vykonávají náboženství nepožívají,¹¹ soukromé vykonávání dovoleno býti. Zejména pak svolujeme k tomu:

Předně: aby nekatolíctí poddaní, kde žije 100 rodin, byť i v místě modlitebny anebo duchovního správce nebydlely, nýbrž část jich byla vzdálena několik hodin, směli sobě vystavěti vlastní modlitebnu a mimo to školu, vzdálenější pak do nejbližší, však

¹⁰Frank, Gustav. Toleranční patent. Vídeň, 1881, str. 28–31. Překlad ThDr. Ferdinand Hrejsa.

¹¹Tuto dodatečnou větu vsunula státní rada vzhledem k církevním poměrům ve Slezsku.

v c. k. dědičných zemích se nacházejí modlitebny, kolikrátkoli by chtěli se vypraviti mohou, též jejich duchovní z dědičných zemí svých domácích víry navštěvovati a jim i nemocným potřebným vyučováním, duchovním a tělesným potěšením přisluhovati, však nikdy, pod uvarováním nejtěžší odpovědnosti, nemají překážeti, aby tím aneb oním nemocným dožádaný katolický duchovní povolán nebyl.

Co se týče modlitebny, nařizujeme výslovně, aby, kde toho ještě není, taková modlitebna neměla žádného zvonění, žádných zvonů, věží, ani veřejného vchodu z ulice, jenž by chrám představoval, jinak však mohou ji z jakékoli hmoty chtějí, vystavěti, též posluhování jejich svátostmi a vykonávání služeb Božích jak v místě samém, tak přenášáním jich nemocným v příslušných filiálkách, potom veřejné pohřby s průvodem jejich duchovního mají býti úplně dovoleny.

Za druhé: zůstává se jim na vůli, aby ustanovovali své vlastní učitele, kteříž od sborů vydržování býti mají, na kteréž však naše tamnější školní ředitelství má dohlížeti, co se vyučovacím způsobu a pořádku týče. Podobně povolujeme:

Za třetí: nekatolickým obyvatelům nějakého místa, jestliže své duchovní správoce sami vydržují, volbu jejich, kdyby to však vrchností na sebe vzíti chtěly, musely by ovšem požívatí práva praesentačního: potvrzení vyhrázejeme si však tím způsobem, že kde se protestantské konsistoře nacházejí, toto potvrzení jimi, a kde jich není, buďto protestantskými konsistořemi trvajících již na Těšínsku anebo v Uhrách uděleno býti má, pokud by toho okolnosti nevyhledávaly, aby v zemích byly zřízeny vlastní konsistoře.

Za čtvrté: štolní poplatky zůstanou jako ve Slezsku, vyhrazeny řádnému faráři (paroco ordinario).

Za páté: Soudnictví ve věcech náboženství, nekatolíků se týkajících, milostivě ukládáme našemu politickému zemskému úřadu s přibráním jednoho nebo druhého z jejich duchovních a bohoslovců, kterýž má podle jejich náboženských zásad věc posouditi a rozhodnouti, proti čemuž se však zůstává odvolání k našemu politickému dvorskému místu.

Za šesté: Od dávání dosud obvyklých reversů při sňatcích se strany nekatolíků v příčině vychování jejich dětí v římskokatolickém náboženství má se od nynějška

úplně upustiti, poněvadž při katolickém otci všecky dítky, jak mužského tak ženského rodu mají býti vychovány beze všeho dotazování v katolickém náboženství, což se za přednost panujícího náboženství pokládá, kdežto naproti tomu při protestantském otci a katolické matce dítky pohlaví následovati mají.

Za sedmé: Nekatolíci by mohli příště dispensací býti připuštěni ke koupi domů a statků, k právu měšťanskému a mistrovskému, k akademickým hodnostem a civilním službám a nemají býti přidržováni k žádnému jinému způsobu přísahání než k tomu, jenž se s jejich náboženskými zásadami srovnává, ani k obcování průvodům anebo služebnostem panujícího náboženství, leč by sami chtěli. Také se má bez ohledu na rozdíl náboženství při všech volbách a všelikém propůjčování služeb, jak se u Našeho vojska denně beze vší závady a s velikým prospěchem děje, zevrubně zřetel vzíti jedině na poctivost a způsobilost uchazečů, pak na jejich křesťanské a mravní obcování. Podobné dispensace k nabytí držebnosti, pak práv měšťanských a mistrovských budtež v poddanských městech krajskými úřady, v královských a věnných městech pak, kde zemští komoří jsou, těmito, a kde jich není. Naším zemským guberniem (zemským hejtmanstvím) beze všeho ztěžování udělovány. V případě však, že by se při dožadovaných dispensacích vyskytly překážky, pro které by měly býti odepřeny, budiž o tom pokaždé našemu guberniu (zemskému hejtmanství) a od vás sem podána zpráva spolu s důvody kvůli opatření sobě Našeho nejvyššího rozhodnutí.

Kde však běží o občanské právo vyššího stavu, tam nechť udělí dispensaci po předchozím vyslechnutí zemského úřadu Naše česko-rakouská dvorská kancelář.

Toto naše rozhodnutí oznámíte krajským úřadům, městským radám a panstvím zvláště tištěnými oběžníky, kterých větší počet než obyčejně jindy vydán býti má, tamním nakladatelským knihtiskařům pak dáte povolení, aby každému, kdo jich žádá, takové tištěné oběžníky vydati směli a tak dostatečné rozšíření i v jiných zemích umožnili“.

Ve Vídni dne 13. října 1781.

2. Farář – parochus loci v době tolerance

Slovo farář, z latinského parochus, se dostal do českého jazyka přes němčinu (pharrare, pharrehere)¹². Ten kdo se v obecné mluvě nazývá farářem, má v církevním prostředí řadu pojmenování: duchovní správce, kněz, pastor, kazatel. Dnes už se většinou nevnímá a prakticky nepoužívá titul další, totiž parochus. Vlastně ten, kdo má po ruce hodně starý výpis z farní matriky (křestní, oddací, úmrtní), dole na něm může nalézt podpis kněze a jeho tittul „parochus loci“, místní odpovědný duchovní.

Cesta onoho pojmu do církevní mluvy byla jako obvykle příznačná. Svůj začátek má ve staré řečtině „*Paroikos*“ byl ten, kdo bydlel v sousedství. Příbuzné slovo „*paroché*“, značilo poskytování služeb. Do latiny přešlo ono slovo ve významu dodavatel, zaopatření cestujícím úředníkům – tedy jakýsi úřední hostinský.

Těmito výrazy si potom církev posloužila osobitým způsobem: „*parochií*“ nazvala to, co známe jako faru a „*parochem*“ toho, kdo je na daném místě je odpovědný za služby věřícím. Spolehlivě tím vyznačila, k čemu zde takový farář je a kde má neustále přebývat. V církevním právu bylo potom vyjádřeno dvojí: V případě několika služebníků církve na určitém místě (pomocných kněží, katechetů, vikářů), byl jeden vedoucí a odpovědný. A tomu také ukládalo „*residenční povinnost*“, povinnost bydlet na místě, kde žijí jeho věřící.

V dějinách tomu tak nebývalo. Někteří faráři na svěřeném místě pracovali, ale bydleli jinde. Za takových okolností církevní život v místě začínal upadat. Zamysleme se nad starobylym pojmem „*parochus loci*“. Je spojen s výzvou: „*Kde věříš a sloužíš věřícím, tam také žij!*“

Biskup v raně křesťanské době musel zastat několik úřadů společně.

¹²Ondřej Macek – přednáška na MU Brno, poznámkový aparát. Přednáška se konala dne 25. listopadu 2009.

Tyto úřady jsou v Novém zákoně rozlišovány. Křesťanství se neustále šířilo a biskup sám nezvládal všechny povinnosti. Byl nucen některé pravomoci přenést na místního kněze, který byl předchůdcem místního faráře. Monarchistický model, jak jej církev zavedla, zůstal zachován. Biskup rozdělením svých pravomocí ve své podstatě „*decentralizoval církev*“.¹³ V jednotlivých oblastech, ve kterých farář působil, byly povinnosti faráře odvislé od „*characteru indebilis*“, místa svěcení. Slova biskup, řecky episkopos, v profánní řečtině znamenalo prostě dozorce, strážce, ochránce.¹⁴ V Novém zákoně je jako biskup označen především Kristus, pastýř duší, který vše dokonale zná a obětavě se stará. Mnoho sporů se vedlo o to, zda „*biskup*“ a „*prebyter*“ (starší) jsou jedno a totéž. Dnes se odborníci shodují na tom, že se jedná o stejnou funkci. V židovském náboženství se jednalo o správce města (starší), na rozdíl od slova „*biskup*“, které převážilo na pohanské půdě.

Křest (*ecclesiasticus*), eucharistie (*sacerdos proprius*), pomazání (*rector ecclesiae*), jsou funkce místních farářů od 3. století. V 8. století gradovaly spory o to, kdo smí světit a umísťovat faráře na jejich pracovní místa, obcí či diecézí. V zemských církvích byli klerici součástí lidu se stejnými právy i povinnostmi. Vstup do duchovního stavu povoloval král nebo jednotliví zemští vládci. Biskupské stolce nebyly propůjčovány dle kanonického práva. Toto právo náleželo pouze králům, stejně jako právo jmenovací. Biskupům se svěřovala území a svrchovaná práva, stávali se součástí státního zřízení. Propojení světské moci a duchovního úřadu vedlo nakonec v závěru prvního tisíciletí k jednomu z nejtěžších konfliktů mezi německou říší a církví: sporu o „*investituru*“. Podle kanonického práva znamená „*uvedení duchovního do úřadu*“. Vedení církve muselo hasit spor o nedodržování celibátu a farářské dynastie. Prosazuje patronátní právo¹⁵ (1150).¹⁶ Řehoř Veliký položil základy a popsal úkoly pro duchovní pas-

¹³Ibid.

¹⁴Novotný, Adolf. Biblický slovník, s. 78.

¹⁵Patronátní právo – vlastnické právo ke kostelům.

¹⁶Ondřej Macek – přednáška na MU Brno, (viz dříve).

týře a v díle „*Liber regulas pastoralis*“, péče o duši. Lid žádal povzbuzení a obveselení na své cestě ke svátosti. Celý středověk zůstalo zmíněné dílo základem pro kněžské vzdělání obecně. Docházelo k rozvoji misí a mezi misijními biskupy narůstaly spory o území.

Anselm z Canterbury se koncem 11. století pokusil nalézt pravdu víry filozoficky a také ji zdůvodnit. S prudkým rozvojem měst se kláštery stávaly centry vzdělanosti, vznikaly i první univerzity. Po „*imperiu*“¹⁷ a „*sacerdotiu*“¹⁸ se stalo „*studium*“ třetím světským úřadem. Tím se kazatelský úřad dostal do centra pozornosti. Ve 12. století s rozvojem obchodu lidé bohatli. Náhlé získání majetku znamenalo v tehdejší chápání hřích, se kterým se ztotožňovali také zámožní měšťané. V roce 1175 si obchodník s látkou Petr Valdo (Pierre Valdes) nechal přeložit část bible do provensálského jazyka. Následně rozdal majetek a začal žít chudobně po vzoru Ježíše Krista. Jeho přívrženci složili mnišskou přísahu: chudoba, cudnost a poslušnost vůči Bohu. Odmítali se podřídit církevní vrchnosti. Lidé je nazývali „*chudí z Lyonu*“, jinak také valdenští. Kázali vždy ve dvojici¹⁹, žádali pokání a obrácení k Bohu. Lyonský biskup jejich činnost ukončil a r. 1183 byli kazatelé nuceni opustit diecézi. Čtvrtý lateránský koncil (r. 1215) je exkomunikoval z církve, protože kázali bez církevního svolení. Valdenští misionáři navštívili Rakousko, Švýcarsko, Uhry, Čechy i Moravu. Ze strachu před inkvizicí přešli do Itálie, která jim umožnila vyznávat svoji víru svobodně. Později se připojili k reformaci helvetského vyznání.

¹⁷Imperium – vztah královské a říšské církevní moci.

¹⁸Ibid.

¹⁹Srovnej Mk 6,7. Bible svatá. Podle posledního Kralického vydání z roku 1613. Biblické dílo.

2.1. Vzor: prvotní církev

Také v Anglii došlo ke kritice církve a jejího přístupu k věřícím. Zmíněné výhrady ve svých kázáních zdůrazňoval Jan Viklef. Zastavme se u základních tezí.

John Viklef se narodil roku 1330 nedaleko města York. Základem jeho víry bylo Písmo. Příkladem je Ježíš Kristus, apoštolové a prvotní církev. Do popředí staví Kristovu chudobu, pokoru a trpělivost.²⁰ Viklef požadoval odejmout církvi světskou moc. Pouze tato cesta k nápravě církve je správná. Hlavou církve není papež, nýbrž Kristus. Viklefovo učení se také týká večeře Páně. V prvotní církvi nebylo známo učení o proměňování. Chléb se nemění, zůstává chlebem, taktéž víno. Kristus je přítomen pouze duchovně. Tvrdě odsuzoval uctívání ostatků a kult svatých, odpustky, učení o očistci, individuální zpověď a sloužení mše. Dle Viklefa nemají oporu v Biblii. Na podkladě jeho učení vypuklo v létě 1381 selské povstání, které ale Viklef odsoudil. Po jeho smrti roku 1401 viklefismus působil v nižších vrstvách obyvatel, mezi lollardy (lat. *lollium*), plevel.²¹ Viklef za svého života přeložil do angličtiny společně se svými žáky Biblii z latiny (Vulgáta). Překlad se nazývá Bible lollardů. Do českých zemí se učení dostalo prostřednictvím studentů, kteří v Oxfordu studovali.

Jan Viklef položil základní kámen k myšlení protestantských církví. Na základě jeho myšlenek se rozhořel plamen husitského povstání.

V Čechách Viklefovo učení rozvinul Mistr Jan Hus (1371–1415). V důležitém díle „*De ecclesia*“ (O církvi) se zamýšlí nad hlavními body programu obnovy církve:

1. následovat pravdu, kterou poznáváme všemi smysly,
2. rozumem, zjevením nebo Písmem,
3. Kristus je jedinou hlavou církve, nemá vazbu na lidských institucích.

²⁰Kolektiv. *Kronika křesťanství*. Praha: Fortuna Print, 1998, s. 193.

²¹*Ibid.*

V našich zemích se s učením Jana Viklefa seznámil Petr Chelčický, Matěj z Janova a Tomáš Štítný ze Štítného. Chelčický se stal později vůdcem a hlavou „Chelčických bratří“²² Po bitvě u Lipan vydal dva spisy *Postily*, o pět let později dílo pod názvem „*Sieť viery pravé*“. Kolem roku 1430 se Chelčický seznámil s Janem Rokycanou. Setkání upevnilo přátelství obou mužů a položilo základ vzniku Jednoty bratrské.

2.2. Krize církve

Vynález knihtisku Johanesem Gutenbergem (r. 1450) vedl k revolučnímu obratu – značně se rozšířila dostupnost literatury. 5. lateránský koncil (1512–1517) probíral problematiku různých stížností na Řím. Propast mezi reformátory a dosavadními zastánci stávající církve byl tak nepřekonatelný, že koncil v Tridentu roku 1564 ukázal nemožnost obnovení církevní jednoty.

2.3. Co vlastně reformace znamenala v praxi?

Slovo „reformace“ znamená „proměnu“, církve. Nejednalo se o církev novou, nýbrž o církev obrozenou, reformovanou. Kazatel Martin Luther na počátku své kazatelské praxe podle zaběhnutých osnov učil, že se člověk může zalíbit Bohu, pokud bude činit dobro, držet půst a dávat almužny. Později své názory revolučně změnil: Bůh nepočítá lidské zásluhy ale slituje se nad hříšníkem, člověk může být ospravedlněn pouhou milostí (*sola gratia*), pouhou vírou (*sola fide*), pouhým Písmem (*sola Scriptura*). Svoje výhrady proti odpustkům shrnul do 95 tezí, které 31. října 1517 přibíil na dveře kostela ve Wormsu. Po ohlasu, který jeho čin způsobil, se Luther musel zpovídat církevními hodnostáři. Odvolal se na tezi o Písmu svatém (*sola Scriptura*), a tím si vysloužil

²²Kronika křesťanství, s. 210.

církevní klatbu. V době, kdy Luther vystoupil s kritikou církve, v Českých zemích existovaly legálně dva proudy: církev pod jednou a církev pod obojí způsobou (utrakvisté).

K Lutherovi se přidali příznivci ve Švýcarsku. Zde dostává reformace jiný směr, který se odrazil v učení Ulricha Zwingliho (1484–1531) v Curychu a Jana Kalvína (1509–1564) v Ženevě. Mezi těmito „reformovanými“, a „luterány“ byl veden spor o pojetí večeře Páně a o způsobu jejího vysluhování. Mimo zmíněné hlavní proudy vznikly menší odnože tj. „levá reformace“. Levé proudy zastávaly sociální, revoluční ideje,²³ nebo očekávání konce světa.²⁴

Rok 1530 na augsburském sněmu rozdělil jednotlivé proudy. Evangelická strana prezentovala svoje představy a předložila vlastní vyznání tzv. Augsburské vyznání víry (*Confessio Augustana*). Augsburské vyznání víry přijaly části Německa, Šmalkaldský spolek.²⁵ Následovala střetnutí s katolickou stranou, která vyvrcholila roku 1555 uzavřením náboženského míru. Říšské právo uznalo luterány (AV). Reformovaní (HV) na zákon čekali do roku 1648. Tím bylo završeno konfesijní rozdělení Německa. V českých zemích po nástupu Maxmiliána II. (31. 8. 1527–12. 10. 1576) se stávající stav potvrdil. Císař Maxmilián II. (1571) zamítl žádost českých stavů o povolení augsburské konfese. Zemský sněm (1576) položil základ komise, která měla vytvořit model pro vyznání víry. V komisi byly zastoupeni čeští bratři, luteráni a utrakvisté. Výsledkem byla „Česká konfese“, která v sobě zahrnovala církevní řád. Přes sliby císaře Maxmiliána II. přijata nebyla.

²³Thomas Müntzer (1490–1525), představitel povstání v Německu. Následně popraven. Jeho krédo: „Snažím se pochopit, abych mohl uvěřit.“

²⁴Novokřtěnci – náboženské hnutí, které vzniklo v Münsteru. Potlačeno a vůdcové popraveni.

²⁵Šmalkaldský spolek – 27. únor 1531. Svazek německých knížat a měst na obranu reformace proti Karlu V.

2.4. Protireformace

Jde o snahu církevní moci zvítězit nad reformací. Popsaný směr pokračoval až do Tridentského koncilu,²⁶ na kterém se otevřely věroučné otázky. Koncil přijal tridentské dekrety, ve kterých se církevní otcové soustředili na stanovení katolické věrouky a reformu církve. Zastavme se u usnesení, která měla zásadní význam pro další vývoj církví. Tridentská artikula lze shrnout přibližně do tří tématických okruhů:

1. **Apoštolské tradice** se mají v interpretaci katolické církve za stejně platné jako Písmo svaté. Tím se odlišovali od Luthera, jehož učení pramenilo z normy zjevení „pouze Písmem“.

2. **Dědičný hřích a ospravedlnění:** Výchozím bodem ustanovení je od protestantů se odlišující předpoklad, že člověk není od přírody zcela zkažený. a má pracovat na své spáse.

3. **Svátosti:** koncil položil velký důraz na svátosti. Prohlásil: „[...] *svátostmi každá pravá spravedlnost buď začíná, nebo se množí, nebo se ztracená nahrazuje*)“. V praxi to znamená odmítnutí Lutherovy teze, že je možné být ospravedlněn pouhou vírou (*per sola fide*) bez svátostí. Koncil potvrdil starý počet sedmi svátostí. Detailně probral a rozvedl učení o podstatě proměny chleba i vína, mši prohlásil za obětní akt.

Zároveň řešil problematiku, kterou se v práci zabýváme, tj. otázka farářů.

K nejdůležitějším bodům náležely:

Biskupové a kardinálové musí být přítomni ve svém biskupství (prezenční povinnosti). Nesmějí současně spravovat několik biskupství.

²⁶4.prosince 1563. Po 18 letech skončil Tridentský koncil, který lze chápat jako reakci katolické církve na reformaci. Koncilní dekrety vytvořily základy moderního katolicismu. Koncil určil směr boje k protireformaci.

Protože se pro kněze vyžaduje teologické studium, byly zřízeny kněžské semináře. Zdůrazněny byly duchovně správní úkoly kněží, především pak význam kázání při bohoslužbě. Znovu byl potvrzen celibát.

Koncilové otcové zadali úkol vypracovat katechismus, který by duchovním sloužil jako podklad pro jejich vyučování a kázání. V roce 1566 vydal papež Pius V. „Catechismus Romanus“, dále „Římský breviář“ (1568), „Missale Romanum“ (1570).

Biskupové mají dohlížet na reformní opatření ve svých obcích a obce pravidelně navštěvovat, tj. provádět vizitace.

2.4.1. Chování farářů a jejich hodnocení – tridentská usnesení

1. Jak se jmenují a kolik je jim let. Pocházejí z lože manželského či nemanželského?
2. Kdy a který biskup je vysvětil?
3. Jsou držitelem obročí?²⁷
4. Pokud jsou správci fary, schválil je biskup a vystačí jejich příjem na důstojné živobytí?
5. Dodržují povinné denní hodinky k modlitbám? Nechť předloží svůj breviář.
6. Má farář v domě souložnici nebo jinou ženskou bytost s níž se dal oddat a žije s ní v dokonalém manželství? Kdo je oddal? Kolik má dětí? Měl nebo má více souložnic?
7. Nosí kněžský oděv a tonzuru, kolikrát za rok si nechává tonzuru vystříhat?
8. Nechává si narůst dlouhý nebo divoký vous?
9. Je žrout, pijan vína, rváč, násilník, kramář, obchodník, honec, hráč.

Reformace kněžské svěcení zrušila. Martin Luther zastával názor, že kněžský úřad je hlásání evangelia. Tím kazatelský a farářský úřad staví do jedné roviny, můžeme tvrdit, že mu splývají. Farář reformace je kazatel, pastýř, učitel, ve své podstatě má na starosti péči o duši. Zároveň reformací se zhroutil

²⁷Příjmu z kněžského úřadu.

poměrně vypracovaný dotační systém zabezpečení farářů, duchovních, který platil v katolickém ritu. Pro reformační faráře to znamenalo jediné – výrazně zchudli. Řešení spočívalo v urychlenému vybudování evangelických sborů, nikoliv farností po katolickém způsobu. Zásadní monarchistický model nebyl přijat.

Sbory měly za úkol své faráře trvale zabezpečit všech stránkách, což nebyla jednoduchá záležitost. V prvních letech reformace se počet univerzitních absolventů mezi nově ordinovanými sotva blížil polovině. Reformace kladla zásadní důraz na kazatelský úřad, namísto liturgických, případně právnických znalostí. Požadovala po studentu bohosloví schopnost srozumitelně vykládat písmo a na jeho základě zvěstovat evangelium.²⁸

Martin Luther zdůraznil nutnost propedeutických²⁹ studií pro všechny teology. O rozvoj a zkvalitnění teologických studií se zasadil především Philipp Melanchton.³⁰ Kandidáti teologie museli absolvovat v rámci studia na artistické fakultě kurzy biblických jazyků, řečtiny a hebrejštiny. Na teologické fakultě, kterou řídil Philipp Melanchton, existovaly čtyři teologické profesury:

1. Listy Římanům, Galatským a Evangelium podle Jana.
2. kniha Genesis, Izajášovo proroctví, Žalmy a výklad Augustinova učení.
3. Listy Nového zákona.
4. Evangelium podle Matouše, kniha Deuteronomium, malí proroci.

Součástí exegetických³¹ výkladů byly exkurzy do dogmatiky a vysvětlování „prakticko-theologických“ otázek. Student musel absolvovat kurzoric-

²⁸Macek, Ondřej. Přednáška na MU Brno, 25. listopadu 2009. Poznámkový aparát.

²⁹Propedeutický – předběžný, úvod do problematiky.

³⁰Melanchton Philipp. Německý teolog a Lutherův přítel. Přední představil německé reformace. Autor tzv. *Apologie*, článků víry, které předložil na augsburském sněmu roku 1530 císaři Karlu V. Apologie se nazývala augsburským vyznáním víry. Je základem konfese a. v. Vedla k vytvoření protestantské(luterské) církve. Melanchton se zasloužil o rozvoj pedagogické, vědecké a organizační činnosti. Provedl základní reformu systému vzdělání od základní školy až po univerzitní výuku.

³¹Exegetický – výkladový, vysvětlovací jazyk Bible

kou četbu celé Bible a zapamatovat si důležité epištoly Římanům, Galatským a Kolosenským. Melancton směřoval výuku k učení o ospravedlnění. V průběhu 16. století začala dogmatika a polemika protestantské teologii dominovat, což se odrazilo ve zřizování příslušných učitelských míst. Došlo ke standardizaci požadavků v jednotlivých místních církvích: závěrečné zkoušky prověřovaly nejen odborné theologické znalosti uchazeče, ale i jeho ctnostný život a pravověrnost.

V německých protestantských zemích vytvořili evangeličtí duchovní v období od poloviny 16. století do začátku 17. století bez ohledu na konfesi uzavřenou skupinu. Ta byla juristicky propojena se vzdělanými zaměstnanci státní správy, vrchnosti a spolu s nimi tvořila základ nového vzdělaného měšťanstva.³² Skupiny se navzájem také upevnily vzájemnými sňatky nebo akademickými vztahy. Nelze přímo hovořit o rozdělení rodin na duchovenské a světské, nicméně je nabíledni, že noví faráři tvořili skupiny vzdělaných měšťanských funkcionářů. Tyto okolnosti postupně formovaly kariérní vzorce pro duchovenské povolání.

K uzavřenosti a specifikům skupiny evangelických duchovních rozhodující měrou přispívalo pozdně středověké a podle luterské teologie „*contra diabolum*“³³ zřízené učení o třech stavech (*economicus, politicus, ecclesiasticus*). Toto zvláštní theologické sebepochopení v sobě spojovalo prvky patronátní politicko-kritické a sociálně-kritické a vedlo k vymezení se proti vrchnosti a sboru, vzhledem k patronátním pánům, rolnickému a venkovskému obyvatelstvu směrem ke spřízněné skupině „právníků“. Učení o třech stavech ve své transformaci do podoby sociálního zřízení a církevně-správního principu posloužilo jako myšlenkový základ pro případné revolty evangelického duchovenstva, respektive k odporu proti „nekřesťanské“ (křesťansky nejednající) vrchnosti. V 17. století se učení o třech stavech pozvolna (jako celá luterská ortodoxie)

³²Macek, Ondřej. Přednáška na MU Brno, 25. listopad 2009. Poznámkový aparát.

³³Contra diabolum – požehnání domu ve staré němčině. Ochrana proti ďáblu a nečistým silám.

nahrazovalo reformním luterstvím a pietismem. Právo ke kritice vrchnosti však nenahradilo povinnost duchovních vrchnost doprovázet a napomínat. Po duchovním se požadovalo, aby byl nepolitický, nýbrž politicky bdělý.³⁴ V ortodoxii a pietismu se farář stal hlavním nositelem konfesionalismu, nezřídka i jeho obětí. Konfesijní změny vedly ke ztrátě úřadu a zchudnutí farářovy rodiny. Přestože farář zastával autoritativní a patriarchální postoje, sám se přirovnával ke služebníku či pastýři, který pase své stádo slovem, svátostí a radou. Je vyvolen k tomu, aby bloudící ovce kázní přivedl k nápravě. Za stádo se modlil, snažil se mu být dobrým příkladem i za cenu vlastních útrap.

Nejvýraznější změnou, kterou přinesl pietismus v chápání duchovenského úřadu je zřetel ke kněžství z řad věřících. Propagátor pietismu J. P. Spener³⁵ „[...] volal po bratrské a sesterské výměně v *collegia pietatis*³⁶, po duchovním vzájemném dávání a přijímání, tedy po opaku konkurence- duchovenského stavu s laiky. Farář v obnovené Jednotě bratrské dle názoru P. J. Spenera je jedním z nástrojů budování sboru. Pro faráře znamená obrácení totéž co pro každého jiného křesťana. Nemá-li Ducha svatého, nemůže zvěstovat odpuštění hříchů.

Vlastní vyznání víry „konfese“, se stávalo rozlišujícím znakem. České země prodělaly zvláštní formu protireformace. Stát byl zcela vyčerpán třicetiletou válkou, následně i odchodem řady nekatolíků do exilu.³⁷ Byla mezi nimi elita národa z řad intelektuálů, šlechticů, nekatolického duchovenstva a vzdělaných měšťanů. Katolická církev slavila vítězství. Na jedné straně jediné náboženství, na druhé nedostatek duchovních pastýřů. Nově ustanovení faráři často nesplňovali ani nejzákladnější předpoklady pro práci v církvi. Nevzdělanost, nemravný život a nátlak na věřící vyústil v povolání jezuitského řádu do Čech.

³⁴Macek, Ondřej. Přednáška MU Brno, 25. listopad 2009. Poznámkový aparát.

³⁵P. J. Spener (1635–1705), německý teolog.

³⁶Collegium pietatis – veřejné čtení Bible a rozhovor nad přečteným textem.

³⁷Některé prameny udávají číslo 150 000 exulantů.

Účelem této práce není popisovat dějiny jezuitského řádu, nicméně se zmíníme o několika aspektech, ve kterých jezuité hráli nezastupitelnou úlohu. Počátkem 17. století se rozšířilo tvrzení, že katolická víra se pevně ujala.

*„[...] kolem roku 1700 se nicméně zdá, že sedm desetiletí bojovné protireformace změnilo zemi husitů v katolickou končinu. Již dlouho se oslavuje Bohemie obrozená, křesťanská, tj. katolická, zbožná, rakouská... Synové povstalců z roku 1618 nyní ve městech rozhojňují řady Tovaryšstva Ježíšova, nejaktivnějšího z řádů, obracejících na pravou víru. Uplynulo několik generací a změna se zdá dovršená“.*³⁸

Tajní nekatolíci, ale i lidé, kteří se oficiálně hlásili ke katolické víře, ztratili iluze o zázračných sochách, obrazech a ostatcích. Stávalo se to většinou tehdy, když jejich prosby nebyly vyslyšeny. Docházelo k rouhání, dokonce i k obrazoborectví.³⁹ Oživení „kacířského ruchu“ nastalo kolem roku 1720. Jezuitští misio- náři se setkávali se s nevědomostí obyvatel. Víra sektářů a „blouznivců“ byla podivná, často zahalená nevědomostí. Jezuité se setkávali s tvrzením, že vyšetřovaný se hlásí k víře otců. Dále ji nedokázali upřesnit, natož definovat. Máme důkazy, že u přihlášek po vydání Tolerančního patentu v roce 1781, se nedokázali rozhodnout, ke které konfesi vlastně patří. Českému protestantismu bývá podsouvána představa, že se oproti reformačním proudům vyznačuje niternějším, intimnějším a alespoň, co se laiků týká i poučenějším vztahem k Písmu.⁴⁰ Vřelejší a větší vztah měli vyslyšchaní ke knize. Vlastnění, čtení, půjčování, nakupování, vyměňování kacířských knih je shodným rysem naprosté většiny osob, které byly v druhé polovině 17. a v 18. století obviněny, souzeny a také odsuzovány pro kacířství. Kolem knih je vedena naprostá většina procesů s kacíři. Pražské arcibiskupství distribuovalo mezi své duchovní od roku 1733 vzorový výslech kacířů, který se ve čtvrté otázce ptá po „vlastněných kni-

³⁸Čornejová, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Praha: Kolumbus, 1996, s.191. Citace Marie Elizabeth Ducreaux.

³⁹Ibid.

⁴⁰Štefan, Jan. *Církví Slova zůstaneme*. *Český bratr* 84/4 (2008), s. 14–15.

hách“. Kniha dělá kacíře, kniha je důkaz. Rouhačství lze dokazovat těžce, stejně tak účast na kacířském shromáždění. Vlastnění knih je nevyvratitelný důkaz, podle trestního zákoníku Josefa I. je kacíř svůdce, prodavač a pašerák zakázaných knih. A kacířství je „*criminem contra statum*“.⁴¹ Misionář otec Firmus napsal: „*Staré i nové knihy kacířské, čtené a zpívané v soukromí, jsou příčinou přetrvávání kacířství*“.⁴² V souvislosti s knihami se krátce zmíníme o jezuitovi Antonínu Koniášovi (13. 2. 1691–27. 10. 1760). Zmíníme se o jeho neúnavné činnosti v oblasti katecheze, kázání o podstatě víry a převážně hledání knih. Později se vedly spory, kolik knih páter Koniáš vlastně zničil. Literatura udává počet 30 000–60 000. Při pálení učil děti zpívat „*instrukční písně*“, jako byla tato, připisována otci Třebickému, známá v české i německé verzi:

*„Hoříž, hoříž Jene Huse,
ať nehoří naše duše.
Hoříž Martine Luthere,
čert se o tvou duši pere.
Hoříž, hoříž Jene Žižka,
jak v smůle přeražená šiška...“*⁴³

Pater Antonín mimo pálení knih byl také spisovatelem. Jeho dílo o zakázaných knihách *Clavis haeresim claudens, et apperians...* (Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající). Při četbě zmíněné knihy

v Rychnově nad Kněžnou. Rychnov nad Kněžnou: Albert, 1999, s. 264–382.

⁴²Čornejová, I. *Jezuité v Čechách*, s. 193.

⁴³Ibid. s.198.

dojdeme k závěru, že Koniáš nezavrhoval celé knihy, ale třeba jenom některé pasáže.⁴⁴ Instrukce zněla takto:⁴⁵

„Místa k polepšení ve Starém Zákoně. Ve vydání Veleslavína Samuele Adama 1613 v bibli s dvojnásobnými liniemi a s počtem textů znamenáné, vytrhnouti se má přepis, nebo dedikaci rytířům a pražanům defensorům nad akademií a konsistoří podobojí, jakož i druhá předmluva ke čtenáři, tj.: celý list 2.3.4.5.6.7.8. až do předmluvy svatého Jarolíma: bratr Ambrož, která zůstati má. V ostatních vydáních nabídnouti se má předmluva k čtenáři a pokudž tato slova v ní se nachází o knihách Makabejských: též i jak první dvoje sepsané, kteréž teď za našeho věku teprve nalezený: Mají se vymazati, bývají pak obyčejně ta slova v Melantrichovém vydání v listu 3 při konci stránky první léta 1556, 1561, 1570, 1577. Před předmluvou svatého Jarolíma bývají po dvou listech. Napomenutí spasitelná, grunt všech písem svatých aneb summa kratičce sebraná. Tyto dva listy mají se vytrhnout, bez újmy předmluvy svatého Jarolíma. Najdeš je ve vydání léta 1549, 1556, 1561, 1570, 1577, 1613.“ U Komenského nevadí *Brána Jazyků, Orbis Pictus*, ale závadné jsou *Hlubina Bezpečnosti, Praxis pietatis, to je o zbožnosti pravé, O vymítání němého i jakéhokoli jiného ďábelského kázání, Manuálník aneb jádro celé Bibli svaté a Kancionál*.

Zřídka kdy se objevuje případ, že by obviněný vlastnil pouze jedinou kacířskou knihu. Zpravidla jich má kolem pěti⁴⁶ a zároveň není posléze problém rekonstruovat v rámci širšího okolí kacířova bydliště a jeho rodiny síť, v rámci které knihy kolovaly. Jako způsob nabytí knihy bývá zpravidla udáváno dědictví, výměna, směna, náhodný nález (sic), nákup v rámci sítě, ale především

⁴⁴Např. Seznam povolených knih z 12. srpna 1782 (SokA Praha VS Konopiště Kart. 63 BC f. 62). Sdělení o knihách povolených pro AV a HV a to: Bible hallská, Malý katechismus, Velký katechismus, Heidelberský katechismus, Církevní agenda AV, Církevní agenda HV, Modlitební knihy (Arndtovské), Dobrý zpěvník, Cithara sanctorum, aneb žalmy a písně duchovní, v Lipsku 1737, Nově zlepšené zpěvníky hanavské, württemberské, hannoverské, brunšvické, hessenské, darmstadtské užívají, Zpěvník k bohoslužbám v pruském království z roku 1780.

⁴⁵*Index bohemicorum librorum prohibitorum...*, Vetero Pragae. Překlad z originálu vytištěným v Římě 25. listopadu 1766. s. 22.

⁴⁶Svatoš, Martin. *Knihy zabavené příčiněním misionáře Antonína Koniáše S. J. na opočenském panství na jaře roku 1733 a jejich čtenáři*, s. 264–328.

mimo ni. Kniha bývala i předmětem splátky. (Samozřejmě nejjistější bylo udávat jako původce knihy někoho mrtvého).

Jezuité, jak zdůrazňují obhájci protireformačního násilí, nebojovali proti kacířským spisům jen záporně jejich zabavováním a ničením, ale též nahrazování evangelických knih pravověrnými římskými, které zdarma rozdávali. Ale ze strany misionářů se neustále ozývaly nářky pro nedostatek vhodných knih, které by čelily vlivu evangelických spisů a návrhy na jejich vydávání. Několikrát tak činil P. M. Třebický a P. J. Firmus, který si stěžoval, že lidé nechtějí darované římské knížky číst a doporučoval vydání vhodné Postily (sbírky kázání), která by působila mluveným slovem. Evangelíci doby temna se pídili po všech knihách náboženského obsahu, jež mohli získat od svých již negramotných spoluobčanů. Byly to vesměs knihy se značným procentem knih bratrských. Ty pak měly nemalý vliv na vnitřní vývoj našeho luterství. Např. na Třebíčsku bylo jezuita zabaveno 63 evangelických knih. Většina knih pocházela po otcích. Faktická neexistence volného trhu způsobovala také obrovský cenový nepoměr. Početně byly zastoupeny knihy vydané Václavem Kleychem.⁴⁷ Velmi oblíbený špalíček (*Nábožných Křestianův Ručnj Knjžka, kterž w sobě obsahuge Modlitby wraucné: Prosby a Žadostj neypronikawegssj: tak tež y Pjsnicky Nabožne*) se nakoupilo za dukát a 24 krejcarů nebo za pouhých 17 krejcarů. Ovšem vyskytli se čtenáři, kteří nabídli za Philadelphovu postilu čtyři zlaté a za Nový zákon dali tele.⁴⁸ Mezi nimi sedm spisů oblíbeného žitavského kazatele Kašpara Motěšického.⁴⁹ Stojí za pozornost, že mezi knihami se 20 let před Tolerančním

⁴⁷Kleych, Václav, (1678 v Lažanech – 1.srpna 1737 v Nempalech). Český editor knih, exulant a nakladatel. Většinou pracoval v Žitavě, odkud kolportoval knihy. Jednalo se o drobné knihy, lidově řečené „špalíčky“, které kolovaly v Čechách a na Slovensku. Samostudiem získal vzdělání a základy němčiny a latiny. Hlásil se k nekatolíkům, k učení Jednoty bratrské. Vydal především *Nový zákon* (1720), *Konfessi čili vyznání víry Augsburské* (1720), *Korunka nebo vínek panenský* (1720), *Modlitební poklad* (1732), *Agenda čili práce církevní* (1734). Jeho knihtiskařským znakem bylo srdce protknuté mečem s křížem, z něhož vyrůstají tři růže a pod ním je rozevřena kniha. Kleychův přínos pro rozvoj protestantské vzdělanosti a literatury je veliký.

⁴⁸Ducreux, Marie-Elisabeth. *Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století*, s. 68.

⁴⁹Motěšický, Kašpar, (1651–1689). Pocházel z rodiny, která se hlásila k luterské konfesi. Jeho dědeček byl seniorem luterských pastorů na Těšínsku. Po Bílé hoře odešli do polského Slezska.

patentem objevil spis od jediného reformovaného předbělohorského administrátora evangelické konzistoře. Není nutné zdůrazňovat, že zjištění, kdo má a kdo nemá evangelické knihy a kde jsou tyto knihy ukryty „[...] *potřebovalo mnoho ran býkovcem*“. Otázka zní: „*Kde se bere kacířova touha po knize? Kde je příčina stále nových výskytů kacířských knih a to dokonce u stejných lidí, kteří byli již pro stejný zločin odsouzeni?*“

Václav Šála z Podveselice vypověděl:

„Proto sem je měl, abych si v nich mohl něco přečíst a podívat. Já jsem z nich ne často čítával, jen co sem někdy neb ve svátostech kostela přišel a evangelium přečetl [...] s toho kancionálu taky sem nemnoho spíval, jenom co Matěj Frinta a Jiřík Glanc párkrát u mě z něho zpíval, s mým synem Janem...“⁵⁰

2.4.2. Kdy a jak se čte?

Pavel Ševců ze Lhoty za Machovem vypověděl, že každou neděli nahlas své rodině četl a pak s negramotnou manželkou zpívali. Stejně i Jan Lelk z Lužce nad Cidlinou „*Tak někdy v neděli sem sobě některej výklad pročetl*“.⁵¹ V české literatuře, pokud se vůbec zbožnosti tajných evangelíků, pobělohorských kacířů, věnuje, se objevuje názor, že byli pod vlivem pietismu.⁵² Pietistická knižní produkce tvoří do roku 1781 jen jeden z komponentů, přesto však vnější podmínky českého tajného protestantismu i setkání s kazateli pietistické proveniencí vedly k tomu, že byl spiritualita protestantismus pěstována způsobem velmi obdobným jako „*colegio privateae pietatis*“. „*Colegium privatae*

Sám Motěšický později přesídlil do Žitavy. Podnikal tajné misie do Čech, kde kázal ve sklepích, vysluhoval večeri Páně. Motěšický přeložil Postilu, sám napsal soubor dvaceti šesti kázání *Suscipulum poenitentiae*. (Budič pokání). Nejzajímavější Motěšického práce je *Ruční knížka*, která poprvé vyšla roku 1687 a pak několikrát po jeho smrti (v roce 1708 ji jako první tisk vydal Václav Kleych).

⁵⁰Koblížek, Vladimír. Český venkov a kniha. *Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Rychnov nad kněžnou: Albert, 1999. s. 93.

⁵¹Ibid.

⁵²Macek, Ondřej. Evangelická identita. *Sborník příspěvků z kurzu pro kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 21.–25. ledna 2008*. Knižnice SPEKu, sv. 14, 2008.

pietatis“, přineslo nový druh přístupu k náboženské literatuře. Pietismus vzbu-
zoval duchaplnost a obrazotvornost. Součástí shromáždění tvořili lidé různých
stavů. Scházeli se ke čtení bible a modlitbám. V našem bádání ve stručnosti
nastíníme paralelu mezi schůzkami a vzděláváním pietistů a tajných nekato-
líků. Tajný evangelík v zásadě memoroval již prověřené a přijaté pravdy.⁵³ Četl,
aby si zapamatoval. Nicméně hledal a všimal si nových formulací. Četl
poměrně jednotvárně, netýkala se ho politika, umění, neměl problémy s láskou.
Nechal, aby jej četba zasahovala vnitřně jako křesťana. Žil knihy.⁵⁴ Hledal v nich
pravidla chování, v Kristových ranách nacházel návod, jak přečkat protivenství.
Četl doma, nahlas. Centrem vzdělání byla Bible, kde hledal a často nalézal
pravý význam textu. Pohyboval se na hraně, absolutní pravda vedla ke kri-
tickému hodnocení textu.

2.4.3. Kdo tedy byli čtenáři, písmáci 18. století?

Ondřej František Jakub de Waldt, římskokatolický farář v Dobrši (1683–
1752) je charakterizoval takto:

*„[...] potřeby jest věděti, že dvě částky neb sorty písmáků jsou. Přední částka
písmákův jest takový lid, který troch čísti umí, tak jako kterýkoliv pacholík, v evanje-
lium. Pakliže náležitě čísti umí, však pro svůj tupej mozek tak mnoho Písmu rozumí
rovně jako koza petrželi. Avšak to jsou předse a slouti chtějí písmáci tím, že totižto
znají, která littera jest A, která B, a tak dále: item, že skládati umějí slova dohromady,
jakož jest i tato vejš nad všechny hambalky vyštudýrovaná písmáčka, kopuletá babice.
Druhá částka a partaj písmákův jest těch, kteří dobře číst umějí a nemají v hlavě
řezanku, jakž oni praví, ale jsou pro slovo boží schopni. A ti, že trochu do Písma sva-
tého nakoukli, že vědí, co jest kniha která, a co jest kapitola v ní, kupříkladu Mojžíše,
Jozue, Judicum, Ruth, a královské knihy etc.etc. Aj, to jsou již písmáci! Tuť již sami*

⁵³Macek, Ondřej. Přednáška na MU, 25. listopadu 2009. Poznámkový aparát.

⁵⁴Ibid.

sobě dlé zdání a conceptu svého i ty taky nejhlubší tajemství, které i v tom učení bez zvláštní milosti Ducha Svatého vyložiti nemohou, vykládati budou...“⁵⁵

Abychom nebyli nespravedliví, existují i příklady z okruhu katolických historiků-písmáků. Literatura udává římskokatolického kněze Šimona Hausera (1756–1831), pátera v Buchlovicích, autora dnes ztracené latinské kroniky *Memorabilia Hausneriana*.

„[...] Po krátké době se důkladně poznal s místními lidmi, s nimiž komunikoval již v českém jazyce. Sám prý nacházel cestu i do hostinců, ve kterých naslouchal vyprávění starousedlíků. Vedle toho průběžně sledoval a zaznamenával povětrnostní podmínky a probíhající události.“⁵⁶

2.4.4. Nejstarší evangelické kalendáře

Na závěr připomeňme literaturu, která se stala nedílnou součástí všedního života evangelických věřících. Pastoři evangelických církví měli možnost v krátkých člancích přiblížit věřícím výklady Bible. Kalendáře obsahovaly církevní agendy a přehled o obsazenosti sborů.

První evangelický kalendář vyšel na rok 1773 pod vedením Jana Tomáše Höchenbergra pod názvem *„Nový kalendář neb měsíčník k potřebě a užíování lidu evangelického náboženství“*. Vycházel i v dalších letech s pozměněným titulem: *Historický kalendář na rok po narození Páně [...], pro lid církví českých obnovených. V Praze u J. T. Höchenbergra, malostranského knihtlačitele v Nru. 63*. Příručka kapesního formátu měla 30–36 nestránkovaných listů. Na počátku je přehled, kolik roků uplývá od různých událostí, počínaje stvořením světa a konče vyhlá-

⁵⁵Waldt de O. F. J. *Kázání na den svatého Jakuba většího, apoštola Páně*. Citováno podle Koblížek, Vladimír. *Český venkov a kniha*.s.93. Srovnej též Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba. *Symposium věnované osobě, dílu a době píseckého rodáka, faráře, kazatele a literáta*. Dobř: Římskokatolická farnost Dobř, 2005.

⁵⁶Ibid.

šením tolerančního patentu. Následuje soupis „všech nyní jak augšpurského tak reformitského vyznání vynacházejících se učitelů(tj. pastýřů duchovních)“.⁵⁷

Jádrem každé ročenky je kalendárium, proložené čistými listy na poznámky. Každý den byl označen obvyklými jmény katolických svatých, na straně jsou poznámky astronomické a meteorologické, posléze seznam textů evangelických na jednotlivé neděle a svátky. Pro ilustraci byla u 11. dubna hvězdička, která vysvětlovala v že v dolním rohu je toho dne „oslava památky Jana Amose Komenského“.⁵⁸ Podobně byla připomenuta 6. července památka M. J. Husa, 12. listopadu Martina Luthera.

Na rubu každého měsíce jsou uvedeny svátky židovské, pranostiky, výklad o latinských jménech měsíců s drobnosti z kulturní historie (o knihtisku, brýlích, houslích a pivu). Následuje vždy „Krátký výtah poučení neb patentů náboženství se týkajících, které pod milostivým panováním jeho Císař. Král. Jasnosti Joseffa druhého vydané byli.“ Jsou to kromě samotného tolerančního patentu různá pozdější nařízení o právech a podmínkách církevního života „akatolíků“. Na konci kalendáře je umístěn oddíl „Praktika aneb Důmění hvězdářské“, tj. výklady o ročních počasích, planetách, zatměních. Závěr tvoří „Poznamenání všech jarmarků v království Českém, kde a kdy se držejí“.⁵⁹

Höchenbergrův kalendář je však velmi ubohý po jazykové stránce: má řadu pravopisných chyb a zkomolenin místních názvů. Také korektura svědčí o tom, že jí nebyla věnována řádná pozornost, papír je hrubý. Obrázky v textu nejsou a pouze v titulu je umístěna grafika českého lva společně s vyraženým kolkem.

Není divu, že se kalendář v této podobě neuchytil. Není znám jeho náklad ani cena, za kterou se prodával. Těchto nedostatků využil ve svůj prospěch Václav Matěj Kramerius⁶⁰, který podnik převzal. Začal vydávat od roku 1787 do

⁵⁷Frinta, Antonín. Poznámky poskytl Mgr. Jiří Šimsa.

⁵⁸Ibid.

⁵⁹Ibid

⁶⁰Václav Matěj Kramerius. (1753–1808). Český nakladatel a novinář.

roku 1798 časopis s názvem „*Nový kalendář Tolerancí pro veškerý národ Český katolického i evangelického náboženství*“. Po smrti Václava Krameria roku 1806 převzal agendu kalendáře jeho syn Václav Radomil⁶¹, který kalendář vydal až v roce 1816. Následně akci převzal katolický publicista Jan Hýbl.⁶² Měl název „*Nový tolerancí posel*“, a vyšel pouze dvakrát v letech 1817 a 1818. Další kalendář od zmíněného V. R. Krameria vyšel roku 1833 opět pod novým názvem: „*Věrný společník*“. Do kalendáře se snažili přispívat pastoři a faráři z jiných církví. Můžeme s trochou ohledu tvrdit, že šlo o hlásnou troubu prvnímu eku-
menismu. Opravňuje nás k tomu i text v tiráži, který čitateli sděluje „[...] zřízen pro katolíky a evangelíky spolek s kalendářem židovským a tureckým“.⁶³ Potvrzuje i název kalendáře: „*Domovní přítel*“, který roku 1833 nesl poznámku: „*pro patero náboženství*“.

2.5. Shrnutí

Krátce se pokusíme zamyslet nad tím, v čem vlastně spočívá přínos reformace k životu a dějinám našeho národa.

V našem myšlení jsme si udělali obrázek o reformaci, jako o nositelce stěžejní úlohy v našich dějinách, tak při zrodu novodobé národní totožnosti. Ovšem porážky, které jsme utrpěli nás musí vést k poznání, že české dějiny nezačínají na „[...] *Žižkově válečném voze a nekončí na Bílé hoře*“.⁶⁴ V novodobých dějinách se projeví i jiné vlivy než byla reformace. Mezi buditeli bylo víc osvícenských kněží než evangelických duchovních. Posledních čtyřicet let komunismu poznamenalo zmíněné společenství znatelněji, než dvacet let první republiky. Kde je ten zvláštní přínos reformace k naší národní totožnosti?

⁶¹Václav Radomil Kramerius. (1792–1861). Syn nakladatele V. M. Krameria. Působil jako překladatel a redaktor.

⁶²Jan Hýbl (1786–1834). Český básník, redaktor novin.

⁶³Frinta Antonín. Poznámka ke článku: *Naše nejstarší evangelické kalendáře*. 1992. Poznámkový aparát.

⁶⁴F. M. Bartoš. *Svědci a kacíři*. Praha: Kalich, 1962.

Odpověď můžeme najít ve zdánlivě protichůdných názorech.

Motiv „*života ve svobodě*“ a motiv „*života v pravdě*“.

V českých dějinách se propojení svobody a pravdy jevílo často jako protiklad. Vítězům na Bílé hoře se zdálo, že potřeba svobody skončila vítězstvím jejich pravdy na rozdíl od Velké francouzské revoluce, která bouřila jménem svobody proti nadvládě pravdy. Toto myšlení můžeme směle přiznat dogmatikům, ale i revolucionářům, farizejům a postmodernistům. Buď pravda, nebo svoboda.

Jen dědicové reformace se hlásí k biblické důvěře, že pravda a svoboda se vzájemně nevyklučují, že svoboda vede k pravdě a pravda osvobozuje. Život v pravdě je pokus o překročení naší všední každodennosti vztažením se k té správnosti a posvátnosti nade vším, ke které poukazujeme slovem Bůh. Tedy prostě: pravda nejsou slova katechismu, je to to, o čem je katechismus. To můžeme považovat za přínos reformace k naší národní totožnosti. Mocní světa budou vždy usilovat o to, aby církve velebily panovníka, žehnaly zbraním – nyní obchodu a učily věřící život v poslušnosti a lhostejnosti, oslazené spotřebou pomocí reklamy. Pro nás to znamená odvahu k odlišnosti. Tou se vyznačovali raní křesťané, tou se vyznačovala Jednota bratrská v reformační době stejně jako toleranční církve v devatenáctém století.

3. Příchod kazatelů do českých zemí

Po vydání tolerančního patentu, kdy vznikaly v českých zemích evangelické církve helvetského a augsburského vyznání, přiklonila se většina českých evangelíků k helvétskému vyznání a byla nucena přijímat kazatele z maďarských oblastí Uher, ovládaných kalvinismem. Evangeličtí Slováci byli převážně luterány, tj. augsburského vyznání. Příliv uherských reformovaných pastorů zasáhl zejména Českomoravskou vysočinu, kde od roku 1784 vyrůstají první sídla moravské i české superintendence helvetského vyznání. Prvním reformovaným superintendentem na Moravě se stal pastor v Jimramově Michal Blažek, prvním reformovaným superintendentem v Čechách, pastor v Krouně u Skutče Ferenc Kovács. Pronikání maďarských reformovaných pastorů na Vysočinu koncem 18. století podporovalo úzké spojení předtolerančních tajných evangelíků z Vysočiny s Uhrami už před tolerancí. Ti měli v Uhrách velké známosti mezi vedoucími představiteli maďarské reformované církve z řad vysoké kalvínské hierarchie i šlechty. S její pomocí dosáhli Michal Blažek a Ferenc Kovács jako první superintendentských úřadů a zajistili dostatek reformovaných pastorů a učitelů z Uher.

Pod tlakem vrchnosti, v němž mělo významný podíl náboženské pronásledování, emigrovalo do Uher dvě stě sedmnáct poddaných, někteří z nich na čistě maďarská místa v okolí Budapešti a Debrecína. Uprchlí poddaní z Vysočiny se usazovali na Zemplíně, v Kaku, nacházíme záznamy o poddaných z Olešnice. Mnozí z těchto uprchlíků se vraceli tajně do vlasti a utvrzovali tajné evangelíky v jejich smýšlení, např. rychmburský rodák Josef Čejka, zatčený v roce 1750 na Moravě pro šíření bludařství.⁶⁵ Z míst, která měla spojení s Uhrami, vzešla také pověstná olešnická petice s požadavkem náboženské svobody, která se stala posledním vnějším popudem k vydání Tolerančního

⁶⁵Macek, Ondřej. Soukromý archiv, poznámkový aparát.

patentu a kterou přednesl v září 1781 císaři Josefovi II. osobně olešnický občan Jiří Jakubec. Text stylizoval ve Vídni Samuel Nagy.⁶⁶

Po vydání Tolerančního patentu se obraceli čeští evangelíci k agentům uherské kalvínské církve ve Vídni a Prešpurku s žádostmi o kněze a učitele. Agenti byli ve stálém styku s maďarskými kalvínskými předáky a 22. prosince 1781 psal bratislavský agent János Mihály hlavnímu představiteli uherských kalvínů baronu Gedeonu Radáyoovi st. dopis s prosbami o reformované kněze a učitele. Prosil Rádáye, aby se ujal jejich záležitosti a navrhoval mu vyslat do českých zemí Blažka, který před tím působil jako vychovatel a také studoval ve Švýcarsku.

V lednu 1782 došlo k vážným nepokojům v evangelických obcích Krouna a Rané, kde obyvatelé vyhrožovali, že přepadnou kněze a získají svobodu.⁶⁷ Vlášda se zejména strachovala, že evangelíci podřídí svou organizaci protestantskému Prusku. Obava nebyla bezdůvodná, na pruského krále mysleli krounský poddaný Václav Halamka a František Čejka, kteří byli u vrchnostenského úřadu obžalováni z výroku, že nepošle-li jim panovník učitele jejich náboženství, dostanou je od jiného krále.

Situace byla skutečně napjatá. Skutečnost, že superintendent Szalay svolal na 30. června 1782 do Miškolce superintendenční shromáždění, na němž se usneslo soustavně pečovat o vysílání maďarských reformovaných kazatelů a učitelů do českých zemí. Byl přečten dopis hraběte Kinského z 2. června 1782⁶⁸ a rozhodnuto poslat na jeho rychmburské panství kazatele Ference Kovácse

⁶⁶František Bednář.

⁶⁷V. Rezníček.

⁶⁸*Vysoce ctěný superintendente!*

Jelikož se po vyhlášení tolerancí augsburské a helvetské konfesi v království českém mnozí z mých poddaných na mém statku rychmburském pro helvetskou konfessi prohlásili a nyní o to se jedná, aby pro ně i některé vhodné osoby postaráno bylo, jichž péčí by se svěřili, aby s užitkem v tomto náboženství se cvičili a žítí mohli, pročez důstojnost tvou tímto listem žádati chci, abys mi dobrotivě i nějakého hodného kazatele i učitele, kteří by náležitě i co do péče o duše i co do věci kázně těm dušemi předloženi býti mohli, jmenoval a navrhl, o jejichž hodné a dostatečné opatření a výživu péčí sám k sobě přijímám a všech prostředků použití chci, aby svému stavu přiměřeně živi býti mohli. Služby této od dobrotivosti tvé čekaje, zůstávám důstojnosti tvé oddaný

Filip hrabě Kinský

z Nižnej Kamenice, dále učitele Mihálye Vicence, který dokončoval studia na kalvínském kolegiu v Šarišském Potoku.⁶⁹

Z iniciativy superintendenta Szalaye odešel do českých zemí 30. srpna 1782 jako první Istvan Breznai do Javorníka, v září Ferenc Kovács a Mihály Vicencz na rychmburské panství hraběte Kinského, Pavel Šlachta s Istvánem Vásárhelyim do Klobouk u Brna, Pál Szentmártoni do Jimramova. Dříve sloužil v Nosislavi na Moravě 26. srpna 1782 Michal Blažek jako vůbec první reformovaný pastor z Uher, který přišel po vydání Tolerančního patentu do českých zemí. Blažek vystudoval v Debrecíně. V době svého vychovatelství u hlavního kurátora uherské reformované církve hraběte Gedeona Rádaye se seznámil s mnoha čelnými osobnostmi uherských kalvínů. Pravidelně informoval hraběte Rádaye o situaci reformovaných sborů v českých zemích a připravoval tak půdu k vyslání dalších kazatelů z Uher. V tom mu pomáhal Ferenc Kovács, usazený v Krouně, který si dopisoval s vedením hlavních uherských diecézí. Kováčsova zpráva zachycuje události vyvolané josefínskými patenty. Zajímavá je poznámka o sektářích, kteří popírají zmrtvýchvstání, existenci duše a celé náboženství pokládají za klam. Šlo zřejmě o deisty, kteří žili v chrudimském kraji a jejichž učení mělo sklon k ateismu. Hrozící nebezpečí pro stávající řád si vládnoucí třída brzo uvědomila a 12. října 1782 byl ve Vídni proti nim vydán dekret, podle něhož se nařizovala deportace do Sedmihradska k tamním ariánům a usedlosti prodány v dražbě. Josef II. doufal, že obtíže v Čechách urovná racionálně. Postupoval tak, že po vydání dekretu nechal od sebe odloučit rodiče a děti. Za dva měsíce ukvapeného kroku litoval, poznal, že „*pokud se jednou sejde ze správné cesty, vzdaluje se její cíl od opatření k opatření*“. V lednu 1783 nařídil: „*Ať si v nových příbytcích tito lidé žijí podle svého náboženství, jakkoli je scestné...*“.⁷⁰

⁶⁹Srovnej přepis dopisu dle Jana Végha: *Zápisky*. List je psán latinsky. Archiv ČCE Krouna.

⁷⁰Magenschab, Hans. *Josef II.* Praha: Brána, 1999, s. 159.

Rokem 1784, byly utvořeny samostatné české a moravské evangelické superintendence helvétského vyznání, skončil organizovaný příliv pastorů z Uher. Snaha o zlepšení jejich nevalné hmotné situace vedla maďarské reformované pastory k ustavičnému střídání míst. Mnozí z nich prošli čtyřmi a pěti sbory. Někteří u nás nezakotvili a po několika letech se vraceli zpět. Jiní zde splynuli s českým prostředím, založili nové rodiny, postupně se počestili. Jejich potomci, Nagyové, Molnárové aj, tu žijí dodnes.⁷¹

Kulturní, osvětová činnost pokrokových představitelů maďarské reformované inteligence na Vysočině je soustředěna hlavně do osoby superintendenta Michala Blažka, často vzpomínaného v souvislosti s tzv. „helvetskou rebelií“, na otázku spojení s uherskými jakobíny a přínosu k obrozeneckému procesu na Vysočině.

⁷¹Srovnej:Toul, Jan. *Jubilejní kniha česko-bratrské evangelické rodiny (1781–1931)*. České Budějovice, 1931.

4. Teologické pozadí tolerančních kazatelů v Uhrách (17–18. století).

V roce 1681 se usnesením zemského sněmu v Sopronu ukončila „krvavá“, protireformace 17. století a krvavá etapa zvaná „desetiletím smutku“.⁷² Na její místo nastoupil tlak, který se opíral hlavně o 26. článek o artikulárních⁷³ místech. Dle tohoto článku mohli protestanti v severovýchodních Čechách vybudovat po jednom chrámu „Dům modlitby“. Celá realizace v dikci římsko-katolického právního výkladu a mocenské supremace⁷⁴ římské církve se opírala o absolutistický stát na úkor protestantů. Sbory v artikulárních místech se podobaly ghettu nebo uzavřenému společenství, ostatní sbory neměly právo veřejného vystupování.

Zdánlivě pokojné vnitropolitické spory se ustálily po porážce Turků⁷⁵, povstáním Tököliho⁷⁶ a Rakócziho⁷⁷. Uherský protestantismus v 18. století ztratil zastoupení ve sněmech, ocitl se mimo zákon. Jeho existenci prodloužila na čas jenom královská milost (*clementia supremae Majestatis*).⁷⁸

Protestanté místo odvolávání, které v minulosti podávali, se chopili všeho, co skýtalo možnost k náboženskému životu. Místo „*Clementia majestatis*“, která zůstala prázdnou formulí, vyznávali „*gratia Dei*“, milost Boží. Tím si připravovali cestu osvobození. Přestože barokní pompéznost a moc upevňovala svoje postavení, zůstala vnitřně prázdnou. Vžila se v okázalé kráse katolických kostelů, poutí a klášterů, státu přenechala praktické provádění misie všemi mocenskými prostředky včetně tělesných trestů a někdy i fyzickou likvidaci.

⁷²Czémy, Ludvík.. *Teologická příloha*. s. neuvedeno. Poznámkový aparát.

⁷³Artikulární místo: místo, kde mohl stát evangelický kostel pouze ze dřeva a přesných pravidel.

⁷⁴Supremace – nadvláda.

⁷⁵R. 1699.

⁷⁶R. 1695.

⁷⁷R. 1711.

⁷⁸Zemský sněm v Prešpurku 1687 čl. z. 21 ponechává v platnosti čl. 25 a 26 z usnesení sněmu šopronského r. 1681 „z milosti krále“.

Absolutistická zásada „jedna říše, jedno náboženství“, byla využívána jako prostředek snadnější vlády. Tyto zásady se ve světle osvícenského myšlení projeví např. ve školských reformách Marie Terezie.⁷⁹ Náboženská otázka zůstala neřešena. Marie Terezie jako horlivá katolička reformu církve vůbec nepodporovala a nejednou se dostala do sporu i se svým synem Josefem II.⁸⁰

4.1. Směr práce teologů v reformované konfesi

V 16. a 17. století byla reformovaná církev v Uhrách v nepřetržitém kontaktu s evropskou reformací. Počátkem 18. století se situace začala měnit. Značně se snížil dovoz knih, docházelo k omezování studijních cest do zahraničí. K tomu nástupem cenzury šla ruku v ruce chudoba, útlak a zaostalost společenských poměrů.

V 18. století u obou protestanských církví v Maďarsku byla vedoucím teologickým směrem ortodoxie.⁸¹ V reformované (kalvínské) církvi ortodoxie v předcházejícím stoletím zvítězila nad puritanismem.⁸² Její vítězství však bylo zdravým kompromisem. Puritanismus se vnitřně vyrovnal s ortodoxií, splynul s ní a „ovládl ji zevnitř“.⁸³ Tak se puritanismus adaptoval na domácí poměry. Studenti z Debrecínu (Debrecénu), studovali v Holandsku od roku 1624 u puritánského pastora profesora Amesia. Z nichž György Martonfalvi jako rektor kolegia pozvedl výuku na vysokou úroveň.

Mezi významné představitele syntetického teologického racionalismu je zmíněn profesor z Blatného Potoku István Szentgyörgyi. Jeho racionalismus znamenal přístup k dobovým problémům při současném zachování reformáčního učení a zbožnosti. Jiným příkladem může sloužit osud Heidelberského

⁷⁹Marie Terezie. (13. 5. 1717–29. 11. 1780). Rakouská císařovna, matka Josefa II.

⁸⁰Josef II.(13. 3. 1741–20. 2. 1790). Rakouský císař, reformátor, tvůrce Tolerančního patentu.

⁸¹Ortodoxie: zastávání názorů, v případě protestantů M. Luther a J. Kalvín.

⁸²Puritanismus: životní postoj protestantů od 16. století, mravní čistota a askeze.

⁸³Luvík Czémy. *Teologická příručka*. s. neuvedena. Poznámkový aparát.

katechismu. V 18. století protireformační cenzura znemožnila jeho vydání kvůli otázkám č. 30 a č. 80, které pojednávají o vzývání svatých a katolické mši. Mimo tato nařízení probíhají v reformovaných sborech cvičení mládeže. Heidelberský katechismus sloužil na teologických akademiích jako základní věroučný spis k dogmatickým přednáškám. Knižně byl vydán jediný výklad katechismu v Sedmíhradsku v roce 1772. Dochovalo se však velké množství rukopisných výkladů domácího původu z přednášek univerzitních profesorů. Tyto vlivy syntetizoval ve svém díle Jiří Szikszay, vynikající teolog své doby. „*Křesťanská naučení a modlitby*“, vydaná v roce 1786, se stala knihou lidové zbožnosti, která se čte dodnes. Do češtiny ji přeložil roku 1796 toleranční kazatel Michal Blažek.

4.2. Církev, školství a teologie

Pokud máme chápat teologické pozadí doby, o které se zmiňujeme, je nutné přiblížit ve stručnosti přehled o životě církve samotné.

Ve smyslu našeho pojednání o artikulárních místech do vydání Tolerančního patentu rozlišujeme dva druhy církevních sborů: „kvetoucí sbory“, které měly právo veřejného kultu, organizovaný sborový život, kostel faráře a „osiřelé sbory“, které neměly kostel, faráře nebo dokonce bohoslužby. Členové těchto sborů mohli navštěvovat bohoslužby na artikulárních místech, ale kazatelé jim nemohli poskytovat žádnou církevní službu. Byli prakticky odkázáni na domácí bohoslužby, které se skládali z čtení Bible, sbírek kázání a zpěvu písní. Jak tradice rodinných bohoslužeb, tak duchovní literatura byla dědictvím puritánského hnutí. Nalézáme zde Komenského spis „*Praxis pietatis*“, vydáno v Debrecíně roku 1636.

Sbory s právem veřejného kultu se řídili podle šarišsko-potocké agendy (nařízení z roku 1658) a vychází z teologie puritanismu.

Liturgický řád:

Homilijní služby Boží: (zpěv – suspirium – modlitba – Otčenáš – Text a kázání (odpoledne výklad katechismu) – modlitba – Otčenáš – zpěv – požehnání (zpěv).

Vysluhování sv. Večeře Páně: (Na kazatelně:) zpěv – modlitba – kázání (přímluva) – *confessio generalis*- otázky – rozhřešení – zpěv (U stolu Páně:) slova ustanovení – *communio* – (kolem stolu, vstojе, způsob puritánský v sedě se neujal) – napomenutí – děkovaná modlitba – Otčenáš –požehnání.

Křest svatý: suspirium – slova ustanovení – kázání (přímluva) – modlitba – Otčenáš – vysluhování křtu – požehnání.

4.2.1. Kázání

Ve sborovém kázání se uplatňuje dogmatický a didaktický prvek. Jejich vydávání tiskem bylo zcela nemožné a kázání se šířilo opisováním. V jedné homiletické práci⁸⁴ se dovídáme, že při kázání se v té době uplatňovaly dva typy kázání:

- a) *homilia* tj. analytický výklad písma na konci s poučením,
- b) *oratio* tj. tématické kázání většinou o mravních otázkách.

Autor knihy poznamenává, že „*dnes je velký rozdíl mezi kázáním venkovským a městským. Ve městech se stal styl, alegorie nezbytným zlem (malum necessarium) – a je nám to líto, protože jen deset posluchačů kázání rozumí a dovede je ocenit, zbytek ani neví, co kazatel říká. Z toho vyplývá, že přes skvostné kázání zůstává sbor v hluboké nevědomosti*“.⁸⁵ Bohoslužebná modlitba se koná na mnoha místech volně (*ex tempore*). Podle autora se to považuje za Boží obdarování k modlitbě, jedná se tedy stále o podstatný rys pietismu.

⁸⁴Gombasi, Istvan. *Pojednání o sv. Úřadu kněžském*.1784. Macek, Ondřej. Poznámkový aparát.

⁸⁵Ibid. Nestránkováno.

4.2.2. Konfirmace (přijetí do sboru)

V té době nebyla praktikována konfirmace v té podobě, jak ji chápeme dnes. Nicméně zmínky ale svědčí o tom, že věřící znali konfirmaci v jiných zahraničních církvích. V církvích, o kterých se zmiňujeme, byl položen hlavní důraz na přípravu k večeři Páně, kterou vykonávali rodiče a farář. Dorostenci vydali svědectví o své přípravě před sborem při výuce katechismu. Konfirmace zapustila kořeny až začátkem 19. století.⁸⁶

4.2.3. Sborový zpěv

Zpěv graduálů, který byl v užívání spolu s kancionály do začátku 17. století v době puritanismu zmizel spolu se staroliturgickými prvky. Zpívalo se z Velkého debrecínského zpěvníku. Poslední vydání vyšlo v Debrecíně roku 1778 a největší oblibě se těšily žalmy. V městských sborech se objevily koncem 18. století varhany, a tím zpěv dostal gradaci. Na venkově se situace vyvíjela jinak, žalmy se předříkávaly. Z četných sbírek písní, které vznikly v 18. století, se k prohloubení individuální zbožnosti nejčastěji užívala „*Cithara Sanctorum*“ od Benjamin Szönyiho z roku 1754.⁸⁷

4.2.4. Zřízení církve

Kalvínské sbory měly od 17. století presbyterní zřízení.. Většinou se vedení církve uplatňovalo na konventech tj. shromáždění duchovních. K tomu však přítomní přistupovali s pokorou a vědomím, že

*„[...] v naší církvi biskupství a seniorství není božské, nýbrž lidské ustanovení a je-li spojeno s panováním nad ostatními duchovními a sbory, zasluhuje rozhodnutého odmítnutí“.*⁸⁸

⁸⁶Enyedý, Andor. *Katechismová literatura v maďarské reformované církvi*. Bratislava, 1928.

⁸⁷Csomasz Kálmán. *Hymnologie*, 1950.

⁸⁸Nádudvári, Peter. *84. kázání*. Do češtiny převedl Jan Šimon – poznámkový aparát.

K ustavení presbyterií uzrála situace v církvi v téže době, ale realizace proběhla značně později. Větší část kazatelského dorostu pocházela kromě farářských rodin a poddaných právě z řad nebohaté šlechty.

4.2.5. Ekumenické vztahy

V průběhu 17.–18. století se upevnilo mezi reformovanou a evangelickou církví augsburského vyznání poměrně dobré a zdravé ovzduší. Teologicky souviselo s irenickým⁸⁹ učením teologů (např. Daniel Paraeus a jeho maďarští následovníci Péter Alvinzi, János Samarjai). V praxi to znamenalo, že členové obou vyznání se scházeli ke společným bohoslužbám a večeri Páně na nejbližším „artikulárním“⁹⁰ místě bez ohledu na to, zda byl přítomen reformovaný nebo evangelický farář augsburského vyznání.

4.3. Školy a výchova

K doplnění mozaiky patří zmínka o školách a výchově. V námi sledovaném období s vyloučením Sedmihradska, můžeme mluvit o dvou vysokých školách, o debrecínském a potockém kolegiu. Obě školy v sobě zahrnovaly sekce základní, střední a vysokoškolské, které se vzájemně doplňovaly. Chudí žáci dostávali příspěvky od církví, nadací (legace). Studenti se podíleli na kolejní samosprávě, výchovné práci a udržování kázně. Nadanější žáci působili na nižších stupních jako praeceptores. Kolegia představovala organizační centra pro školství na území superintendence. Ostatní, partikulární školy, dostávaly odtud nové učitele. Absolventi museli tři roky učit na školách a teprve potom mohli být voleni za faráře nebo odejít studovat na zahraniční univerzity. Ti, kteří vystudovali v zahraničí, se nazývali *akademici*, ostatní *domi-*

⁸⁹Irenický: mírovým.

⁹⁰Artikulární – kostely dřevěné, postavené z konce 17 a počátkem 18. století ve Slezsku, po svolení císaře Leopolda I. Artikulární proto, že jejich stavba se opírala o články (artikuly) ze sněmu v Šoproni roku 1678. Jedná se o kostely církve a. v.

docti. Studenti i profesori byli neustále ve styku se svými sbory. Také vedení církve se podílelo na práci kolegia jako bezprostřední dohlížející orgán.

Nezanedbatelnou skutečností je fakt, že se kolegia snažila vyjít vstříc potřebám různých okolních denominací a národností. V Debrecíně studovali slovenští evangelíci a pravoslavní studenti. Žáci později vzpomínali na atmosféru vstřícnosti, kterou jim jejich Alma Mater poskytovala, dle možností ji později hmotně podporovali a také zasílali své vědecké práce.

V kazatelích se postupně probouzelo povědomí o potřebnosti misie, která se pak rozšířila na jih Uher (dnes území bývalé Jugoslavie).

Mezi situací osiřelých sborů v Uhrách a nových českých sborů existovaly podstatné shody. Měly shodné úkoly, ale i metody, jak je zvládnout. Podobně se jevila i sociologická charakteristika českých a maďarských sborů.

Superintendent Michal Blažek ve svém „Úvodu k českému vydání *Křesťanských naučení a modliteb*“, napsal:

„[...] k zvláštnímu potěšení nám bude, pakli nás i tato kniha poněkud proti některým zastane., již o Jednotě Bratrské a stejném smyšlení našem u víře s církvemi evangelickými reformovanými uherskými pochybnosti v sobě vzbuzovati počínali. Necht' jest tedy i ona důkazem našeho srovnání víry a naděje naší bratrské křesťanské s církvemi evangelickými uherskými. A kterouž jednotu ani vzdálenost místa, ani rozdílnost jazyku neb obyčejů, ani smrt, ani věčnost rozdvojit nemůže.“

Irenické teologické dědictví a dobré vzájemné zkušenosti s domácí evangelickou církví v Uhrách naučily kazatele větší flexibilitě, takže byli schopni přijmout českobratrské tradice. Přestože se někdy vyskytlo napětí mezi oběma církvemi, osvícenský duch otupil vzájemné třecí plochy a připravoval církev ke společnému úkolu.

4.4. Církevní školy na území českých zemí

Toleranční sbory dostaly povolení pro své děti zřídit obecné školy. Evangelické školy měly zpravidla jedinou třídu. Na některých působili učitelé velmi vzdělaní, většinou z domácího prostředí. Jako příklad můžeme uvést školu v Hodslavicích, kde působil Jiří Palacký⁹¹ otec Františka Palackého. Jinde vyučovali učitelé, kteří přišli ze Slovenska. Byli to převážně bohoslovci, kteří po školní službě nastupovali do duchovenského úřadu.⁹² Jinde se krátkým kursem vyškolil řemeslník nebo i čeledín, pokud projevil dostatek pevné vůle a nadání. Školy byly zařízeny velice chudě. Nebyly to jenom školy evangelické, nýbrž i katolické a učitelé bez rozdílu vyznání museli shánět ještě jedno zaměstnání, aby uživil rodinu.⁹³ Nicméně chudá evangelická škola poskytovala žákům vědomí, že jsou následovníky víry svých otců a jsou dorostem sboru.

4.5. Závěr:

S osvícenstvím poznali reformovaní stipendisté racionalismus. Racionalismus se v Čechách neprojevil v tak ostrých formách jako v cizině. Stal se spíš módou a modernismem v kázání, než přesvědčením. Většinou šlo o racionalismus Christiana Wolffa⁹⁴, převážně přejímaný z druhé ruky. Předkantovský racionalismus našel pro obtížné vydavatelské poměry spíše ohlas v kázáních než v exegetických a biblicko-kritických nebo systematických dílech. Například v jediné, v zahraničí vydané apologetické knize z roku 1741 s titulem „*Štít pravdy*“, můžeme číst: „*Střízlivé rozumování není v protikladu s vírou a křesťanským*

⁹¹Jiří Palacký, učitel v Hodslavicích r. 1786–1829. Byl vyučen krejčím a později se stal učitelem na evangelické škole. Roku 1812 nechal vlastním nákladem vytisknout v Prešpurku (Bratislavě), spisek „*Knížečku ku vzdělavatelnému čítání*“.

⁹²Říčan, Rudolf. *Od úsvitu reformace k dnešku*. Praha, Ymca, 1947, s. 273.

⁹³Ibid.

⁹⁴Christian Wolff (124. 1. 1679–9. 4. 1754), německý osvícenský filozof.

*učením, nýbrž je tak potřebné, že víra bez něho se nemůže obejít“.*⁹⁵ Podobné knihy se u nás začínají objevovat až po vydání Tolerančního patentu.

⁹⁵Autorem byl podunajský ref. biskup István Helmeczi Komoróczi. Poznámkový aparát, Macek Ondřej.

5. Toleranční evangeličtí kazatelé ze Slovenska na Moravě a v Čechách

Na rozdíl od kazatelů z Uher, kteří byli většinou reformovaní, přichází do Čech a na Moravu vlna pastorů ze Slovenska. První kontakty byly navázány již před vydáním Tolerančního patentu. Sloužili zde slovem Božím a svátostmi. Silným impulzem byl také fakt, že tajní kazatelé byli buď exulanti z českých zemích nebo jejich potomci.

V Čechách působil kazatel Kašpar Motěšický (1651–1689), který přišel z Německa (1689) do Prahy. Zde vysluhoval večeri Páně. Kolem roku 1710 na Moravě a ve Slezsku duchovně působil Daniel Stránský z Vrbovéc na Slovensku. Přes Horní Vilémovice přicestoval do Prahy Michael Dionysus. Zde konal bohoslužby a také sloužil večeri Páně. Zvláštní pozornost vzbudil „neznámý kazatel“, z Uher, který 12. května 1780 a veřejně kázal, vysluhoval svátosti v Senince, v Hošťálkové, a Kateřinicích.⁹⁶ Stopa směřuje k Janu Trnovskému, pastrovi a. v.

Styky s příbuznými exulanti v Uhrách a Německu a evangelickými sbory na Těšínsku měly velký vliv na přihlašování tajných evangelíků ve smyslu Tolerančního patentu k povoleným vyznáním a následně povolávání kazatelů. Jelikož Toleranční patent nepřipouštěl domácí vyznání bratrské, ale jenom augsburské nebo helvétské, nezbylo evangelíkům nic jiného, než si jednu konfesi vybrat. Následně jim bylo povoleno povolát kazatele. Neměli však snadné rozhodování. Neznali rozdíly mezi jednotlivými konfesemi, spíše se zaměřili na bohoslužebné řády, na něž si během pronásledování zvykli a o nichž četli v náboženských knihách nebo znali dle ústního podání. Také dali na rady příbuzných exulantů, kteří jim poznatky sdělovali písemně nebo ústně.

⁹⁶Hrejsa, Ferdinand. *Toleranční evangeličtí kazatelé ze Slovenska na Moravě a v Čechách*. Bratislava: 1933, s. 151.

Zvláště na Valašsku rozhodovaly styky se Slovenskem. V Čechách často působily radikálnější proudy, zvláště ve styku se slezskými, saskými a pruskými kazateli. Důraz byl kladen na lámání chleba, odpor k liturgickému kostelnímu zařízení, které připomínalo nenáviděné katolické formy. V Nosislavi, Javorníku, Kloboukách a Olešnici působil přímý vliv přátel reformovaných sborů v Uhrách. Velké vzdálenosti jednotlivých center ztěžovaly hledání kazatele. Nejrychleji se napojily sbory na Valašsku, které měly četné styky s kazateli a. v. První učitel přišel do Ratiboře 1. listopadu 1781.⁹⁷ K založení sboru a povolání pastora došlo teprve v roce 1782, po vyhlášení Tolerančního patentu. Vsetínští evangelíci byli velmi obezřetní. Měli na paměti události z roku 1777, kdy se pod falešnou zprávou přihlásili k evangelické církvi a tím odhalili jezuitům počet tajných nekatolíků. Později žádali o kazatele. Místo jim povolila vrchnost v Uherském Hradišti 11. listopadu 1782. Superintendent Tokoš z Modré jim přislíbil pomoc a 10. prosince 1782 přišel kázat evangelium Jan Hrdlička, potomek českých bratří, za účasti Michala Institorisa.⁹⁸ První bohoslužby vykonal na hod Boží vánoční 25. prosince 1782. Ve sboru pracoval obětavě a působil i literárně. Za jeho působení byla postavena škola, fara a základ k modlitebně. Později se Hrdlička dostal se sborem do konfliktu – důrazně požadoval vrácení zapůjčeného obilí, členové sboru měli odpor ke komži, liturgii a hostii. V roce 1784 ze sboru odchází zpět na Slovensko. Jako důvody jsou uváděny nedostatečné finanční prostředky a konfesijní neshody. Bližší informace nemáme.

Druhý kazatel, Ondřej Svoboda, přišel do Roušfky také z Modré na Slovensku. Předtím působil v Pezinku. Bohoslužby vykonal 1. ledna 1782. Měl na

⁹⁷Ibid. s. 153.

⁹⁸Michal Institoris Mossótyz patří mezi významné kazatele doby tolerance. Narodil se v Bystičke pri Turčianskom sv. Martine 9. října 1732. Navštěvoval školy v Ivančinej a Necpaloch, odkud odešel do Bratislavy na lyceum. Maďarský jazyk začal studovat v roce 1750 v Debrecíně. V letech 1756–1757 navštěvoval wittenberskou univerzitu. Po smrti bratislavského slovensko-maďarského faráře Eliáše Miletze, bratislavský sbor povolal Institorise k činné službě. 19. dubna 1758 jej superintendent Mohl ordinoval jako pastora v bratislavském sboru. Zde působil jako slovensko-maďarský kněz a profesor na lyceu až do své smrti 7. listopadu 1803.

Literatura: Adamiš, Julius. *Michal Institoris Mossótyz a českomoravští evanjelíci*. Bratislava: Kostnické jednota, 1933.

konfesi vlastní názor, se kterým se s věřícími neztotožnil. Proto v roce 1785 ze sboru odešel.

Třetí v pořadí, kazatel Ondřej Orgon, působil 10 let v Šulově na Slovensku, ale byl úřady zbaven možnosti kázat, údajně pro nepatrné porušení matričních povinností.⁹⁹ Vedl sbor do roku 1789. Na jeho pozvání dorazil ze Slovenska také učitel Matouš Haluš.

Jako čtvrtý evangelický kazatel a. v. přišel hned v roce 1781 na Moravu Ondřej Mikita. Získal farářské místo v Prusinovicích. Zde působil do roku 1783. V roce 1781 přišli čtyři slovenští kazatelé na Moravu a další postupně obsazovali nové sbory.

V Nosislavi kázal kandidát bohosloví Michal Blažek. Řada dalších reformovaných kazatelů studovala v Šarišském Potoku a byli ordinováni v Miškovci. Např. Štěpán Breznay v Javorníku, Pavel Šlachta, Klobouky u Brna. Spolu s ním dorazil i učitel Štěpán Vásárhely ze Sečoviec, Samuel Sallay do Prosetína. Dle údajů v archívech jednotlivých sborů v roce 1782 působilo na Moravě devět reformovaných bohoslovců, sedm se stalo hned pastory, dva byli nejprve učiteli a později se stali duchovními správci.

Slovenští evangeličtí kazatelé a. v. mluvili všichni směsicí českoslovenštiny. Mezi reformovanými pastory byli někteří rodilí Slováci, jiní měli své kořeny v Maďarsku ale český jazyk neznali. Snažili se rychle naučit mluvit, což se jim velmi dobře dařilo. Vyjadřovali se neuměle a česky velmi tvrdě.¹⁰⁰ Ne všichni však na Moravě zapustili kořeny. Řada z nich se vrátila na Slovensko a do Uher, jiní ve sborech zapustili kořeny. Jména slovenských farářů Lány, Molnár, Sloboda, Hajnóczy, Marušiak, aj. reformovaní, Végh, Szalatnay, Tardy, Šoltész, Nagy se dodnes vyskytují v evangelických sborech a jejich potomci tu dodnes žijí.

⁹⁹Hrejsa, Ferdinand. Toleranční evangeličtí kazatelé ze Slovenska na Moravě a v Čechách. s. 154.

¹⁰⁰Ibid. s. 166.

Nesmíme zapomenout také na pastory české a moravské. Přejímají později práci od svých slovenských kolegů.

Sousedství Slovenska a obliba slovenských kazatelů v luterských sborech byly hlavní příčinou toho, že zvláště na valašských tolerančních farách se vystřídalo daleko víc slovenských než českých kazatelů. Podle dostupných zpráv a církevních kronik bylo ze čtyřiceti třech luterských kazatelů pouze deset Čechů. Naproti tomu mezi třiceti čtyřmi reformovanými kazateli patřilo osmáct českých. Zpočátku byly odkázány obě církve (augsburského a helvétského) vyznání na pomoc sesterských církví v zahraničí.

Reformované sbory měly problémy s maďarskými faráři, kteří neznali jazyk a nechtěli odejít na chudé Valašsko. Tyto těžkosti se církev snažila řešit výchovou vlastního dorostu. Byla to namáhavá cesta, nicméně se později vyplatila. Kazatelé českého původu však neměli po odborné stránce takové zkušenosti jako Slováci a Maďaři. Většina z nich studovala na uherských gymnáziích a bohosloveckých akademiích. Mladší generaci se naskytla příležitost navštěvovat evangelické gymnázium v Těšíně a bohoslovecká studia ve Vídni. Získala nesporně větší vzdělání odborné i všeobecné, ale podléhala „*cizímu vlivu*“.¹⁰¹ Zmíněný přístup se odrazil v chování kazatelů ze Slovenska a Maďarska, kteří ztroskotali obyčejně proto, že nerozuměli mentalitě lidu, kterému sloužili. Věřící lpěli na tradicích, na určitém přístupu, který byl pro nově příchozí cizí. Mnohé evangelické sbory si mohly ušetřit řadu konfliktů, kdyby daly přednost českému kazateli. V době, kdy českých bohoslovců byl dostatek, byli nuceni si zajistit existenci v jiných sborech. Často existenci hodně bídou. Nejednen z pastorů se potloukal od sboru ke sboru, od fary k faře, kde jako potulní kazatelé byli spíše postrachem. Je zajímavé, že zrovna valašský sbor měl svého prvního kazatele z Čech. Jmenoval se František Čížek a pocházel z Prahy. Na Valašsko přišel v roce 1789.

¹⁰¹Burian, Bohuslav. *Toleranční kazatelé na Valašsku.(1781–1861)*. Valašské Meziříčí: Nákladem vlastním, 1938.

V toleranční době známe první české kazatele a. v.:

1783 – Jan Vaníček – Velká Lhota

1783 – František Čížek – Hošťálková¹⁰²

1795 – Jan Kovář – Trnávka

1795 – Vojtěch Špinar – Humpolec¹⁰³

1797 – Josef Krejčí – Humpolec

1797 – David Kučera – Lipkovice

V reformované církvi v Čechách a na Moravě byla potřeba domácích kazatelů větší, než v církvi a.v. V Uhrách kazatelé neznali český jazyk a nebyla ani naděje, že by mohli zvýšit počet tak, jak požadovaly jednotlivé sbory. V domácím prostředí se čím dál více prosazovala myšlenka výchovy vlastního farářského dorostu a vzdělávání bohoslovců. Zástupci reformované církve evangelické Josef Szalay¹⁰⁴ a Jan Végh požádali 5. září 1783 o audienci v Hloubětíně císaře o zřízení evangelické fakulty v Praze. Císař Josef II. dal na vědomí, že

¹⁰²V církevní kronice hošťálkovského sboru se píše: „Byl rodem z Prahy, nejprve rektorem, potom kazatelem zde. Vzal sobě za manželku pannu Johanu, dceru prvního kazatele Ondřeje Orgona. Mezi jinými též lékařství a malířství byl povědomý a držel sobě aptéku k velikému prospěchu nemocných. Maloval též kostel, když se roku 1800 nové klenutí udělalo skrze varhany, od Jeho Exelenci pana hraběte Chorinsky darované. Z počátku velmi oblíbený, potom i on mnohé nesnáze snášel, až v roce 1809 ku konci měsíce října do Javoří v Slezsku povolán jest, kdež 1828 umřel.“

¹⁰³Vojtěch Špinar nastoupil jako druhý farář do sboru v Humpolci. Vystřídal Samuela Rutkaye, který odešel na Slovensko. Instalace proběhla 27. června 1795. Špinar do Humpolce přišel z Krucemburku, kde po dvou letech musel odejít pro neshody s církevníky. Na novém působišti se oženil a vzal si za manželku svoji hospodyni. Ve farní kronice se uvádí, že to byla žena „nepořádná, nízkých mravů“. Současně se jí přičítá krok, který Špinar udělal. V roce 1797 přestoupil se svojí manželkou ke katolické církvi v želivském klášteře. Následně se snažil přesvědčit věřící v Humpolci k podobnému kroku. Krucemburská pamětní kniha evangelické církve udává: „Pan Špinar shodiv poslední neděli (tj. 10. září 1797) svého úřadování v Humpolci ze sebe talár v Chrámu Páně, sedl po službách Božích, rozloučiv se veřejně s církví, do kočáru, který naň čekal přede dveřmi chrámovými a odebral se do Prahy, se v hostinci u „Husy“, ubytoval a službu písaře konal. Později se roznemohl a přivezen byl okolo nového roku do Krucemburku, kde ještě do jara živ byl a sice u svého bratra v č. 16. Potom velmi velmi bídnou smrtí umřel, udávaje přátele za původce svého neštěstí“.

¹⁰⁴Szalay, Josef. farář v Lysé nad Labem(1783–1784). První student, který na výzvu rektora v Šaryšském Pataku Štěpána Szent-Györyiho se přihlásil do církevní služby v Čechách. V květnu 1783 přišel do Lysé nad Labem s Ondřejem Kovácsem, Petrem Molnárem, Janem Véghem, Štěpánem Szeremleyem. První kázání měl 1. června 1783. Následně přeložil s pomocí V. J. Krameria „Helvetskou konfesi“.

Pramen: Toul, Jan. *Jubilejní kniha česko-bratrské evangelické rodiny*. České Budějovice, 1931.

podobnou školu nejsou schopni udržet v chodu a doporučil, aby české zájemce o bohosloví posílali do latinské školy a následně na teologickou fakultu do Šarišského Potoku nebo Debrecenu. Zástupci církve se rozhodli, že studenty budou posílat do latinských škol v Uhrách, Lučence, Miškovce a Modré. Poté nastoupili na bohosloveckou školu do Šarišského Potoka, Debrecena a Šoproně, někdy odcházeli do Německa a později do Bratislavy.

Zatím přišli první čeští reformovaní bohoslovci do českých zemí. Pocházeli z exulantských rodin, které se usadili ve Slezsku. Teprve roku 1795 byla zahájena větší akce, zaměřená na výchovu domácích reformovaných pastorů. Z Čech odešlo deset studentů ve věku 11–14 let do Uher. V Lučenci zahájili studium na gymnáziu, kde se připravovali na nástup do škol v Šarišském Potoku a Debrecíně. Zachovala se nám jejich jména: Antonín Bubeníček z Brozáněk, Karel Francouz z Poděbrad, Václav Francouz z Osečka, Antonín Fleischer z Brozáněk, Matěj Kubeš z Krabčic, Josef nešpor z Liblic, Jiří Opočenský z Peřimova, Josef Šedivý z Obříství, Antonín Vaňha z Hořína a Jan Zajíc z Bošína.

5.1. Závěr:

Teologové zmíněné doby zastávaly směry, které se vyvíjely v určité návaznosti, na konci 18. století se postupně stavěly vedle sebe, následně se vzájemně propojovaly. V průběhu 19. století pozvolna přecházely v nové formy a transformace. Ve zkoumaném materiálu chceme osvětlit problém středoevropského protestantismu, který zásadně oslovil osvícenství s protestantskou ortodoxií a ovlivnil první generaci tolerančních kazatelů. Pro podrobnější poznání jednotlivých pastorů je nutné provést biografické zpracování jednot-

livých postav osvícenských a tolerančních duchovních a provést podrobný průzkum jejich literárního díla.¹⁰⁵ Jak zdůraznil Ondřej Macek¹⁰⁶:

„Důležitý a opomíjený pramen představuje korespondence, kterou evangeličtí pastoři vedli se svými bývalými nadřízenými a zároveň organizátory jejich mise, především Samuelem Szalayem a Michalem Institorisem Mošovským. Jen ojediněle byly zatím užity superintendanční archívy a záznamy o vizitacích.“

Samostatným tématem je i druh, organizace a správa bohosloveckých učilišť, které toleranční kazatelé navštěvovali. Zmíněné téma není náplní naší práce, nicméně může sloužit jako vodítko pro další zájemce o studium a vědecké bádání.

¹⁰⁵Podklady pro bádání položili Burian Bedřich: *Toleranční kazatelé*, Ferdinand Hrejsa: *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*. Praha: Blahoslavova společnost, 1931.

¹⁰⁶Čeští nekatolíci v 18. století. s. 399.

6. Michal Blažek

Michal Blažek byl řadu let vychovatelem u maďarského osvícence a josefisty barona Gedeona Rádaye (1713–1792), který soustředil ve své bohaté knihovně díla nejpokrokovějších filozofů své doby, znal dobře názory Rousseauovy, Voltairovy, Helvétiovy, Diderotovy. V jeho knihovně měl možnost se seznámit s těmito filozofy i Blažek. Dostal poté příležitost osobně přijít do styku s projevem osvícenského myšlení a pozorovat v praxi společenské vztahy utvářené osvícenským ideálem. Když se začala připravovat misie maďarských reformovaných pastorů a učitelů do českých zemí, vrátil se Michal Blažek na pokyn zástupce superintendenta Szathmariho Paksiho domů a odešel jako první reformovaný kazatel z Uher v srpnu 1782 na Moravu. Po dvouletém působení v Nosislavi se přestěhoval do Jimramova, kde byl v druhé polovině roku 1784 jmenován superintendentem.

Jednou z nejvýznamnějších judicií proti Blažkovi při jeho vyšetřování pro domnělou účast na helvetské rebelii na Vysočině (1796–1797), byl jakobínský revoluční leták „*Vox clamantis in deserto ad Hungaros*“, který sepsal účastník uherských jakobínů Ferenc Abaffy (1794) na nápěv Marseillaisy. Zmíněný pamflet Blažek obdržel podle vlastního doznání před krajskou vyšetřující komisí v Jihlavě zároveň s dopisy dvou uherských žup (1793) proti omezování tisku od svého švagra Jana Podhradského ze Senice jako zajímavost pro svou sbírku literárních památek. Blažek se hájil, že tyto věci nikomu neukazoval a nerozšiřoval. Vyšetřující komise se s jeho vysvětlením spokojila s napomenutím, že měl nedovolené písemnosti ohlásit a odevzdat státním úřadům. Tato Blažkova výpověď nebyla pravdivá. Blažek neobdržel písemnosti od svého švagra Jana Podhradského, nýbrž od pastora Sandora Kúna z Klobouk. Ten je mohl nejspíše získat od pastora německého luteránského sboru v Brně Heinricha Rieckeého (17. 5. 1759–14. 1. 1830), který se seznámil s uherskými jako-

bíny za jejich pobytu v brněnské věznici.¹⁰⁷ Kún přicházel do styku s Rieckem, když zajišťoval v Brně tisk českých knih moravských kalvínů a sám nebyl uzavřen liberálním myšlenkám.

Je takřka nepochopitelné, že pastor Blažek mohl být za přechovávání jakobínského letáku a nedovolených písemností vyšetřující komisí pouze napomenut, ačkoliv v Uhrách byli lidé po odhalení jakobínského spiknutí pro četbu a rozšiřování jakobínských spisů odsuzováni k dlouholetému žaláři či dokonce smrti. Sám Ferenc Kazinczy, vůdčí osobnost prvního stadia a rozvoje maďarského osvícenství, byl pro toto obvinění odsouzen k smrti a teprve později omilostněn. Shovívavost vůči Blažkovi si nemůžeme vysvětlit jinak, než zásahem některých z jeho mocných příznivců.

Mezi listinami, které byly Blažkovi zabaveny, se našly i maďarské poznámky z Kazinczyho korespondence. Podezírání pastora Blažka ze sympatií k uherským jakobínům nebylo tedy bezdůvodné, i když obvinění, že měl vůdčí roli, se později ukázala jako nepravdivá.

V souvislosti s šířením jakobínských idejí na českém venkově padlo Blažkovo jméno při vyšetřování poddaných na panství kunštátském, kde se v roce 1792 šířily mezi poddanými znepokojivé názory o potřebě stejných povinností a práv na práci. Vyšetřováním se zjistilo, že jedním z hlavních šířitelů těchto zásad byl koníkovský poddaný Sláma, který rozséval nedůvěru k mnoha náboženským tezím a pochyboval také o pravdivosti evangelia, přičemž se výslovně odvolával na výklad jimramovského superintendanta Blažka.

6.1. Závěr

Z těchto několika málo skutečností lze vyvodit závěr, že Blažek svým vzděláním a životními zkušenostmi patřil k nejosvícenějším příslušníkům inte-

¹⁰⁷Kroupa, Jiří. *Alchymie štěstí*. Brno: ERA, 2006. Srovnej Belcredi, Ludvík. *K 1000. letu rodu Belcredi*, s. 72.

ligence, kteří v té době působili na českém venkově. V jeho knihovně nalézáme vedle evropské osvícenské literatury také spisy Wielandovy¹⁰⁸ nebo Baylyho „*Výtah z encyklopedického slovníku*“.¹⁰⁹ Blažkova osobnost vzbudila pozornost samotného Josefa Dobrovského, který roku 1790 prosil Ribaye¹¹⁰ o některé Blažkovy knihy a zajímal se o jeho životní osudy. V roce 1787 posoudil ve svém časopise „*Literariches Magazin*“, Blažkovo vydání v evangelických kruzích velmi rozšířeného spisku „*Mléko čisté pravdy Boží*“ a jiné náboženské knihy, které vydával Blažek česky v Brně a Litomyšli. Ostatně zájem Dobrovského o Blažkovu literární činnost nebyl nahodilý.

Existuje dohad, že pastor Michal Blažek byl také podavatelem prosebného spisu k českým stavům za podporu českého jazyka z roku 1793, který je jediným dokladem o proniknutí českých národních snah na zemský sněm.¹¹¹ Lásku k českému jazyku a české kultuře šířil Blažek i v lidových vrstvách, na jeho popud odebírali reformovaní pastoři vždy dva exempláře českých novin, jeden pro sebe a druhý pro lidové čtenáře.

Blažek byl nesporně svým vzděláním a ideovým profilem mezi uherskými reformovanými pastory na Vysočině ojedinělou osobností.

Vztahy mezi maďarským a českým prostředím, které připravovali reformovaní pastoři a učitelé svým působením na Vysočině, byly bohaté a oboustranně plodné. Není možné vypočítat všechny formy spolupráce. Kromě jednání uprchlých českých poddaných o vyslání uherských reformovaných pastorů a učitelů do Čech a Moravy. Studia českých studentů na maďarských kalvínských školách, vzájemná korespondence českých a moravských kalvínů, na níž se nepodíleli pouze kněží, ale i poddaní – např. listy jimramovských a novoměstských evangelíků superintendentovi Szalayovi do Miškolce. Zvláště zajímavý je v tomto směru list obce Telecí, zapadlé horské vesničky na

¹⁰⁸Christoph Martin Wieland (3. 9. 1733–20. 1. 1813. Srovnej Grassl, Hans. *Nástup romantismu*. Praha: Malvern, 2010, s. 184.

¹⁰⁹William Bayly(1737–1810), britský astronom.

¹¹⁰Ribay, Juraj (28. 3. 1754–31. 12. 1812), slovenský spisovatel, osvícenec.

¹¹¹Srovnej: Čapek, Jan. *Československá literatura toleranční 1781–1861*. Praha: Čin, 1933.

Poličsku, jejíž korespondence s vysokým maďarským hodnostářem ukazuje na vzrůst sebevědomí lidového kolektivu a povzbuzení jeho aktivity josefínskými reformami.

7. Několik poznámek k osvícenství a tajným společnostem na Moravě v době josefínských reforem

Osvícenské hnutí vytvořilo ideové předpoklady modernity. Je to doba prudkého obratu v chápání člověka i světa. Dochází k sekularizaci života. Představu světa smysluplně uspořádaného doby středověku nahrazuje představa světa jako stroje.

Osvícenství tuto změnu chápe jako osvobození od tmy a pověry, jako nástup světla a rozumu. Zatímco baroko se pokouší o obnovu středověku, osvícenství představuje novověk ve vší velikosti. Cílem lidského snažení přestává být spása. Na její místo nastupuje „štěstí v budoucnosti“.¹¹² Očekává se doba slavných zítřků, ale také zklamání, když k těmto zítřkům skutečně dochází. Osvícenství chápalo život jako věc morálního růstu člověka. To je přirozený proces, který vyžaduje pěstění drobnou prací k výchově. Přírodu chápe osvícenství zcela mechanicky – jako hodinový stroj. Bohu zůstává jen úloha hodináře, který jej kdysi sestavil. Lidská svoboda pak člověka vyčleňuje z této mechanické přírody a opravňuje ho, aby si přírodu podmanil. Vzorem je Faust z druhé části Goethovy hry.

Oproti reformačnímu pojetí člověka, rozpolceného mezi dobrem a zlem v sobě, tudíž stále niterně zápasícího (které se později odráží ve Freudovi), se osvícenství jeví jako člověk, ve své podstatě dobrý, jen buď nedokonalý, nebo pokažený svým okolím. Zločince je třeba litovat, případně ho vychovávat.

Osvícenství nabízí strategii osvíceného despoty. Vladař si musí nejdříve svoje poddané vychovat pevnou a moudrou rukou. O tom sice osvícenství hovořilo, avšak málo praktikovalo. Bylo údobím ideové proměny, ale také faktické stability. Nadcházejícímu věku předalo především nový postoj k práci a z něho odvozené nové představy vědy, aristokracie a státu. Své pojetí práce

¹¹²Macek, Ondřej. Přednáška na MU dne 25. listopadu 2009. Poznámkový aparát.

jako nejčestnějšího výrazu lidského bytí přejalo osvícenství z reformace. Z toho pak odvozuje představu vědy nikoliv jako kontempace, ale jako aktivní manipulace. Vědec není mudrc, je to technik, zlepšovatel, manipuluje se světem. Zavádí nové metody a sám je praktikuje. Snaží se poznatky také ukázat názorně, zakládá spolky, sdružení, muzea. Stát již není vladař a jeho poddaní, ale anonymně fungující instituce, byrokracie, policie. Je svrchovaný, nepodléhá Bohu ani svědomí. Proto se osvícenství neuvedlo do praxe, zůstává statickým světonázorem a ustupuje věku pokroku. Osvícenství ovšem termín „pokrok“ neužívalo, k tomu došlo až v devatenáctém století. Chápalo jej jako věk růstu, především osobního. Odtud přejímá myšlenku vzdělání v novém smyslu. Život je neustálým zápasem uvnitř nás samých, zápasem mezi dobrem, k němuž nás Bůh povolává, a zlem, které žije v tmavých hlubinách duše. Naše faktické jednání je výslednicí tohoto neutuchajícího boje.

Zcela okrajově stojí za povšimnutí, že toto pojetí později převezme Sigmund Freud¹¹³ a podle něj vysvětlí hlubinnou motivaci našeho jednání, naše nevědomí.

7.1. Úvod do moravských zednářských lóží

Kdybychom přijali definici znalce tajných společností, někdejšího bavorského ministra Schweyera, podle níž tajné společnosti jsou spolky, které svou existenci, cíle, stanovy, činnost, členy a zvyky anebo jiné okolnosti důležité k posouzení podstatně z nějaké příčiny tají. Spojující silou je zde výlučně důvěra. Mezi esoterismem a utajováním neustále existují nitky, jež zprostředkovávají přechody. Mezi tajné společnosti, které ovlivnily život evangelických pastorů, patří i svobodní zednáři. V naší práci se u jejich činnosti krátce zastavíme.

¹¹³Freud, Sigmund (6. 5. 1856–23. 9. 1939). Rakouský lékař a psychiatr. Zakladatel psychoanalýzy.

7.1.1. Moravské zednářství na Moravě

Zednářská konjunktura prvních let vlády Josefa II. se nevyhnula ani Moravě. Z iniciativy hraběte Františka Václava Kounice-Rietberga (1742–1825), a moravského guberniálního rady hraběte Karla Salma-Reifferscheida (1750–1838), založilo v Brně v lednu 1775 třináct zúčastněných první lóži s názvem „*U vycházejícího slunce*“.

Zde měly tajné spolky své tradice. Například v roce 1744 bylo na základě udání v Brně odhaleno rosenkruciánské „*Bratrstvo hvězdného kříže*“, na jehož čele zde začal svou podivuhodnou kariéru mezinárodní dobrodruh Jean Luc de Toux de Salvete (1707–1797), jinak důstojník císařské armády a vojenský inženýr, pocházející z tehdejšího rakouského Nizozemí. Společnost, scházející se v domě brněnského lazebníka Antonína Peterse za účelem výroby zlata, byla záhy udána jedním dragounem a obviněna z rouhačských obřadů. Její členové skončili na Špilberku, Jean Luc de Toux de Salvete v pevnostním vězení Komárno.

Zednáři působili na Moravě už před rokem 1782. Šlo však o jednotlivce přijaté za členy lóží mimo Moravu. Sám Kounic byl do vojenské lóže uveden ve slezské Svídnici již roku 1761, bratři Leopold a Maxmilián Lambergoví dokonce roku 1750 v Berlíně. První předsedající mistr brněnské lóže hrabě Salm, pán rájeckého a blanenského panství, se stal zasvěcencem roku 1780 ve Vídni.

Hlavním dilematem brněnských zednářů se záhy po vzniku lóže stala provinciální příslušnost tohoto klubu. Podle dohody mezi Prahou a Vídní, mělo Brno spadat pod pravomoc pražských zednářů, což Salm se svou společností, orientovanou na Vídeň, odmítl respektovat. Situaci zkomplikoval hrabě František Kolowrat, majitel východočeského rychnovského panství, jehož pojilo se Salmem upřímné přátelství. Založil v Brně 1783 konkurenční lóži „*U pravých spojených přátel*“, jež se přihlásila pod správu Prahy. Kolowrat jako jeden z mála českých delegátů wilhelmsbadského konventu inklinoval k iluminátství, Salmova lóže měla charakter mysticko-rosenkruciánský. Rozdílná zaměření se

odrážela v sociální struktuře obou lóží. V Kolowratově lóži bylo zastoupeno měšťanstvo, v Salmově převažovala aristokracie. Latentní válečný stav, který mezi oběma zednářskými lóžemi panoval, vyvrcholil v okamžiku, kdy Salm po protestech ve Vídni a snahách odsunout kolowratskou lóži do Olomouce, prohlásil svou společnost za zcela nezávislou a odmítl se řídit instrukcemi jak z Prahy, tak z Vídně. Do hry se vložil Ignác Born, ale jeho pokusy o smír nebyly úspěšné. V roce 1785 konstatoval: „*Vidím, že má snaha, která nemá jistě žádný jiný smysl než udržet mír a jednotu v zednářství rakouských zemí, mi přináší jen nepříjemnosti*“.¹¹⁴

V monarchii se schylovalo k zásadnímu přelomu ve vývoji zednářských společností. Kabinetní list Josefa II. (11.prosinec 1785¹¹⁵) nařizoval, že od 1. 1. 1786 smějí být zednářské lóže pouze v hlavních zemských městech monarchie v počtu tří. Podle nařízení měl být guberniu každý rok poskytován seznam členů a oznamováno jméno velmistra.

O motivaci císařského rozhodnutí, které na jedné straně formálně zednářské lóže legalizovalo, na druhé straně je stavělo pod státní kontrolu, se dodnes vedou značné spory. Své zde pravděpodobně vykonal Bornův zákrok podniknutý u císaře prostřednictvím velmistra Dietrichsteina. Smyslem byla snaha odstranit rozmáhající se řevnivost v hnutí a snaha očistit pověst hnutí pomocí mocenského zákroku proti četným magicko-alchymistickým společnostem výrobců zlata, astrologů, šarlatánů a hledačů pokladů, kteří se maskovali zednářskou formou. Poslední kapkou se stala bouřlivá expanze alchymisticko-kabalistické sekty asijských bratří, která ve Vídni pronikla do známé lóže „U korunované naděje“ (Zur gekrönten Hoffnung). Na Moravě se baštou této sekty stala roku 1785 opavská lóže „Pythagoras“.

¹¹⁴Beránek, Jiří. *Tajemství lóží*. Praha:Mladá fronta, 1994.

¹¹⁵Ibid.

Bornův boj o funkci tajemníka rakouské zemské velkolóže proti nesmyslným prestižním sporům za jednotu zednářských řad byl marný.

Bornova a Dietrichsteinova intervence u císařských prahů padla na úrodnou půdu hned z několika důvodů. Císař na rozdíl od svého otce a nenáviděného vzoru Bedřicha II. odmítl vstoupit do zednářských řad, pruský státní systém reglementace zednářství a využívání těchto společností ke státním dynastickým zájmům se mu nezdál neúčinný. I když zřízením vlastní zemské organizace přestaly být lóže v monarchii závislé na zahraničí, nestavěly se k císařovým snahám instalovat do funkcí provinciálních velmistřů představitele státní správy právě s velkým porozuměním. Zkrachovaly i císařovy plány na zapojení zednářského elementu do některých politických machinací, včetně svérázné myšlenky vyměnit Bavorsko za habsburskou Belgii.

Zjevnou podrážděnost zasel celý Josefův zednářský výnos. Císař k nemalému překvapení iniciátorů zákroku vytil vaničku i s dítětem, ostatně ve své politice nikoli poprvé. Místo „špatných“ zednářů potrestal jednoduše všechny, včetně těch „dobrých“, k trůnu loajálních. Navíc potvrdil svou pověst značně netaktního člověka. Obligátním stylem „*brutálního politického křížáka*“, jak jej charakterizoval historik R. J. Kerner¹¹⁶, degradoval zednářství ve svém listu na pouhé „*kejklířství*“ (Gaukelei) a vůči těm, kteří by císařskou vůli nerespektovali, nařídil finanční postihy podle zákonů uplatňovaných proti společnosti hazardních hráčů (sic). To vše pochopitelně ve jménu obecného dobra, neboť

*„takzvané zednářské společnosti, jsou mě právě tak neznámá, jako v nejmenším nejsem zvědav poznat jejich kejklířství, roztahují se a rozšiřují se do malých měst. Tyto spolky ponechány samy sobě, bez náležitého dozoru, mohly by se snadno zvrhnout ve výstřednost, která se může stát nebezpečnou pro náboženství, pořádek a mravy“.*¹¹⁷

¹¹⁶Beránek, Jiří. *Tajemství lóží*. Praha: Mladá fronta, 1994, s.105

¹¹⁷Mašlaň, František. *Dějiny svobodného zednářství v Čechách*. Praha: Nákladem vlastním, 1923.

Reakce na Josefův výnos nebyly kupodivu v zednářských řadách úplně jednoznačné. Našli se i takoví, kteří v duchu dobové francouzské písně „*Všechno je v pořádku, paní hraběnko*“, vyzvedávali onen legalizační prvek císařského nařízení a vydávali je za triumf lóží.¹¹⁸ Většině, která pravděpodobně nechápala, kolik takových dalších triumfů bude moci zednářství v monarchii vůbec přežít, činila tak totiž především praktická stránka věci – jak pospojovat lóže, které mezi sebou soupeří s různými rituály, přerozdělit funkce a navzájem se přizpůsobit.

Podle očekávání vypukla největší vřava ve Vídni. Zničený Dietrichstein se místo tradičních oslav svátků narození Vykupitele vydal k císaři, aby mu oznámil, že jeho příkaz zredukovat osm zdejších lóží na tři odmítly všechny ty, jejichž členstvo se mělo podle nejmilostivějšího přání disciplinovaně rozejít do oněch tří povolených. „*Politický křížák*“, vydávaný ještě nedávno populárním zednářským skladatelem Leopoldem Koželuhem¹¹⁹, v kantátě „*Josef, požehnání lidstva*“, za spasitele zednářů, tak vyrazil do útoku. Josef II. ve Vídni povolil pouze dvě zednářské lóže. Tuto zprávu přednesl Dietrichstein před shromážděné účastníky 24. prosince 1785. Každá lóže může mít pouze 180 členů. Toto ustanovení platilo pouze pro Vídeň (sic).

Pro více než šestisetčlennou zednářskou základnu to byla obrovská rána. Na Ignáce Borna se snášel hněv ze všech stran. Byl obviněn z kolaborace až nakonec roku 1786 zednářské řady definitivně opustil.¹²⁰

Nechyběly ani případy – například ve Lvově –, že zednáři spontánně odmítli jakoukoli státní reglementaci a než by přistoupili na redukci, raději všechny lóže rozpustili. Nebylo to však jen ze vzdoru ke státní zvůli. Lóže opouštěli především mnozí vysocí úředníci, kteří neměli zájem, aby se jejich jména ocitla na seznamech předkládaných policii. Tak se stalo, že na konci Jose-

¹¹⁸Ibid.

¹¹⁹Leopold Koželuh (26. 6. 1747–7. 5. 1818). Pedagog a hudební skladatel.

¹²⁰Beránek, Jiří. Tajemství lóží. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 41.

fovy vlády zbylo v Čechách a v Rakousku devět lóží se 600 členy. Plná třetina se nacházela v Praze, která početností své členské základny předstihla Vídeň.¹²¹

Pravou bouří protestů však vyvolala nálepka „kejklířství“, kterou Jeho Veličenstvo těmto společnostem udělilo. Záplava pamfletů na téma „*Co je kejklířství?*“¹²², inspirovala populárního vídeňského zednářského publicistu Franze Krattera k jejímu označení za „*zednářskou revoluci*“. Zejména v jeho „*Dopisech o nejnovější zednářské revoluci ve Vídni*“, nezůstala na Josefovi II suchá nit.

„Jak je možno nazývat kejklířstvím něco, co neznáme a co ani nechceme poznat a co je ostatně považováno za užitečné a hodné všeobecné ochrany? Knížata, ministři, králové, císaři, velcí učenci, velcí umělci a co je v očích opravdových přátel lidí ještě víc, ušlechtilí muži, filosofové, byli vzhledem k přísnému dodržování svých zásad takovými kejklíři!

Těmito kejklíři byla podporována chudina, vysušovány slzy bídy, vychovávání sirotci, formovány talenty, pozvedávána umění a vědy, předkládány prospěšné plány, činěny užitečné návrhy. Svoboda tisku, tolerance, reforma náboženství atd. Co je jiného než produkty tohoto kejklířství? Kde by bylo nevděčné Rakousko jinde, než v rukou neblahých kněžourů, kdyby tito kejklíři už po mnoho let nepřipravovali s moudrou a obdivuhodnou obezřetností jejich odzbrojení?“¹²³

Mezi brněnskými zednáři vznikalo napětí, které se snažilo zmírnit i několik tajných schůzek, kterých se zúčastnil jimramovský pastor a superintendent Michael Blažek.¹²⁴

¹²¹Ibid. s. 42.

¹²²Ibid. s.43.

¹²³44.

¹²⁴Srovnej Kroupa, Jiří. *Alchymie štěstí*. Brno: ERA, 2006. Dále Belcredi, Ludvík. *1000 let rodu Belcredi*. Brno: nákladem vlastním, 2010, s.70–75. Dále: Karafiát, Jan. *Paměti spisovatele Broučků*. Část první. Doba imramovská. Praha: nákladem vlastním, 1919, s. 56–131.

Z historického hlediska Josef II. v postupu proti lóžím vedle stinných stránek, jež s sebou nesla dobová zednářská móda, negativně postihl i rozvíjení jejich pokrokových stránek. V tom přímo předznamenával budoucí politiku vlády Františka II. v době Velké francouzské revoluce.

„Dejte si pozor na všechny spolky svobodných zednářů. Už Vás patrně varovali. Touto cestou chtějí všechny zdejší stvořry dosáhnout ve všech zemích stejného cíle. Bože, chraň mou vlast a Vás před takovými neštěstími!“

(Marie Antoinetta Leopoldovi II 17. 8. 1790)

8. Kazatelé 18. století – všeobecný pohled

Na počátku 18. století byl vyvinut a propracován nový systém zkoušek pro studenty bohosloví. Kandidát musel nejprve přednést zkušební kázání na téma, které si sám zvolil. Po té předvedl katechetickou hodinu s dětmi, kde názorně komisi ukázal, jak hodlá provádět katechetický výklad. Po splnění zmíněných úkolů, byl přijat ke zkoušce. Součástí zkoušky byla:

theologia casuistica,

polemica,

exegetica,

moralis,

theologia casuistica a pastoralis,

církevní dějiny – historia ecclestica.

Zkoušený musel odpovědět na pastorační otázky, předvést exegezi předem neznámého biblického oddílu a prokázat vnitřní způsobilost k vykonávání farářského úřadu. Komise požadovala prokázat od uchazeče živou víru, která zaručovala osobní předpoklady k vedení věřících. Vedle vzniku teologických studentských ubytoven a nadací, různých speciálních kazatelských seminářů, se v církevních kruzích zrodila myšlenka na další mimoškolní přípravy bohoslovců pro jejich povolání, která měla následovat po ukončení vzdělání (vznik diakonátu). J. J. Spalding zastává stanovisko, že osvícenecký farář je učitelem náboženství. Je to učitel ctností, nemá moralizovat ale „*dbát o přípravu duše k lidskému blahu a o vedení mravů k nejlepšímu obecnému řádu a míru*“.¹²⁵ Pastorální služba je pomoc k blaženosti, která vyrůstá ze ctností. Předmětem musí být lidské blaho a to jak časné, tak věčné. Farář v době osvícenství se má zasazovat o zvýšení životní úrovně, zkvalitnění hospodářství (sic), i zdraví obyvatelstva. Jenom tak dosáhne popularity a vážnosti před svými farníky. Osobním přístu-

¹²⁵Spalding, J. J. *Über die Nutzbarkeit des Predigtamtes und deren Beförderung*. Poznámkový aparát, archiv O. Macka.

pem a vstřícností odpadají bariery úřadu a církevní disciplíny. Při tom pedagogická horlivost nevyklučuje pravou osobní zbožnost.

*„Myšlení o rozlišování mezi rozumem a zjevením patří k úkolu, který musí osvícenský duchovní přiblížit k lidem své doby a dopomoci jim k náboženskému životu“.*¹²⁶

První luterský pastor toleranční doby Jan Barott (1757–1832) ve svém latinském životopise uvádí učitele, kteří měli zásadní vliv na jeho myšlenkový postoj a které navštěvoval po dobu svých studií na Theologické fakultě v Halle. Mezi nimi jej zásadním způsobem uvedl na cestu faráře byl August Hermann Niemeyer (1754–1828).¹²⁷ Ten požadoval po budoucím pastorovi : prožití vlastní zkušenosti s blaženým působením křesťanství, zájem o práci, znalost lidí, lásku k nim a hlavně cit pro vhodné jednání.

*„Farář osvícenství se tedy má snažit o užití náboženské pravdy ve společenském životě i ve společnosti žijících individuí.“*¹²⁸

Všední den pastora neodvratně tlumil při setkání s bolestí a vinou optimismus představy, že lze ctností dosáhnout blaženosti. Nejde o budování společenství (Gemeindeaufbau), ale o povznesení (Erbauung), toho, který se dobrovolně rozhodl pro život v náboženské společnosti. V pietismu započatá orientace na praxi byla také zájmem osvícenců. Od duchovních se očekávalo, že budou „*agenty osvícenství*“.¹²⁹ Je zvláštní, že hebrejštinu v rámci teologického studia měla nahradit francouzština nebo angličtina.

¹²⁶Poznámkový aparát z přednášky O. Macka, přednáška na MU Brno, 25. listopadu 2009.

¹²⁷Niemeyer, H. A. německý teolog.

¹²⁸Poznámkový aparát z přednášky O. Macka MU Brno, 25. listopadu 2009.

¹²⁹Ibid.

8.1. Legislativa

České a moravské sbory augsburského a helvetského vyznání mohly být obsazeny pouze kazateli s osvědčením těšínské konzistoře či osvědčením, které vystavil některý superintendent. V Uherském království dle dekretu z 6. března 1782 nikoliv však Saska či Pruského Slezska dekret z 13. března 1782. Některé vrchnostenské kanceláře dokonce disponovaly seznamem případných kazatelů, ze kterého eventuálně doporučovaly nebo nabízely sborům ve svém obvodu.

8.1.1. Napětí

Pastoři jednotlivých konfesí v době Tolerančního patentu si často nebrali servítky se svými věřícími, ale ani mezi sebou. Několik příkladů nám může posloužit jako část mozaiky, která vypovídá o tehdejších vztazích jednotlivých představitelů církví obou konfesí. Např. starší sboru v Proseči si vzali domů sbírku z Velikonoční neděle, protože v kostele nebyla pokladna. Farář je z kazatelny obžaloval jako zloděje. Pastor v Soběhrdech prohlásil veřejně staršího za nevhodného funkce a odmítl jemu i manželce večeri Páně. Podle něj ze 14 starších jsou pouze dva hodni funkce. Vikář v Kloboukách vykřikoval z kazatelny hanlivé výrazy, což způsobilo rozruch ve sboru. Toho využili katolíci, kteří se veřejně vysmívali shromáždění. Vikář dokonce měl takové kázání, že z kazatelny vykřikoval urážlivé výroky a v modlitbě žádal od Boha „zničující trest na sbor“.¹³⁰

Nejenom faráři byli jablkem sváru. Dle zápisů z farních kronik se dozvídáme, že

*„[...] v Pržně byla velmi hubatá paní farářová, v Semtěši a v Chvoleticích se manželský pár mezi sebou hádal. Hádky se týkaly především peněz tj. o plat a další farářské příjmy“.*¹³¹

¹³⁰Macek, Ondřej. Soukromý archív.

¹³¹Ibid.

Moravský superintendent vyzozoroval, že pastoři z Uher přinesli špatný zvyk, tam, kde si chtěli vynutit nějakou výhodu, dávali ve sboru výpověď. Tím tlačili starší do situace, kdy situaci zvládali velmi těžce, pastorům ustupovali. Když jim superintendent jejich chování vytýkal, odpovídali hrubě a neslušně. Pastoři z bídy také prováděli různé podvody s různou měnou, aby tak získali zlepšení platu. Pastor v Černilově si své smlouvy se sborem za částku tři sta zlatých ročního platu připsal: ve stříbře. Podobný kousek si dovolil pastor ze Soběhrad tím, že vyškrábal tři sta „vídeňské měny“ a napsal „konvenční měny“.¹³²

8.2. Úpadek

Velkým zlem se stal alkoholismus mnohých pastorů. Zatím nejotřesnější případ byl zaznamenán v Novém Městě na Moravě. Tamní pastor začal už před kostelem pít rosolku (pálenku) a při bohoslužbách ji požadovat také od své manželky. Když ta odmítla, nutil kostelníka k přinesení kořalky. Chodil často neslušně oblečený a měl neustále v ústech dýmku. Odbýval bohoslužby a někdy se nedostavil vůbec. Když za ním přišel starší sboru a řekl mu, že jej propouští, odpověděl: „*Já nic nepotřebuji*“.¹³³

Zvláštním případem byl příběh pastora Jana Paila. Tento kazatel pocházel ze Svatoucha v Čechách. Podle tabelárního přehledu za rok 1810 studoval v Pataku. Do obce Růžďka byl povolán na podzim roku 1807. Tamní církev vydala vokační listinu 20. října 1807.¹³⁴ Konsistorium pak oznámilo 30. prosince 1807 vsetínskému hospodářskému úřadu, že Pail byl z Blučiny řádně propuštěn a ustanoven v Růžďce. Ale 31. března 1808 žádalo růžecké staršovstvo, aby jeho nový kazatel, mohl kázat o velikonocích. Krajský úřad odpověděl 1. dubna, že

¹³²Ibid.

¹³³Ibid.

¹³⁴Dobiáš, Josef. Časopis historický 1881, s. 16. Srovnej Hrejsa Ferdinand. *Dějiny evanjelické církve v Praze*. s. 189 a 233. Bližší, Bašus, B. B. *Ztroskotání, Události, Stavba*. Praha: Kalich, 1987.

nemá námitky, protože podle dvorního dekretu z 20. listopadu 1806 je dovoleno, „[...] aby pastor, který konsistoriem byl již ustanoven, vykonával úřední povinnosti, i když zeměpansky nebyl ještě potvrzen“.¹³⁵ První funkci v Růžďce vykonal Pail 17. března 1818, poslední 18. srpna 1812. Na Valašsku se manželům Pailovým narodily dvě dcery. Jeho manželka Barbora, byla dcera Václava Staňka.

Karolina se narodila 16. března 1811 a Marianna 29. června 1813. Poslední křestní zápis mluví o otci jako o „bývalém učiteli“.¹³⁶

Po dochodu z Růžďky se potloukal Pail od sboru ke sboru. Roku 1814 je přijat do sboru ve Svatouchu a roku 1821 v Krakovanech. Dále církevní historik¹³⁷ podává svědectví:

„V Krakovanech administroval od 12. dubna 1821 bývalý nám pro opilství známý a nyní od církve k církvi se potloukající expastor Pail, jenž ačkoli zase pod revers dosazený, nejen opilství nenechával, nýbrž docela spustnuv, ještě takových hanebností se dopouštěl, kteréž ani vypsány býti nemohou“¹³⁸

Přitom patřil Jan Pail ke kazatelům, do kterých se vkládala důvěra.¹³⁹

V jednom sboru svedl pastor dceru svého jinde bydlícího strýce, ale oženil se s ní po obdržení dispensu od zemského gubernia. Tento příklad vyvolala zlobu v obou sborech (myslíme a. v a h. v.) a starší žádali pastorovo odvolání. Část sboru odmítala od něj přijímat služby (večeře Páně, křest), jiní členové chtěli tiché přesazení do jiné oblasti, kde nebude tolik znám. Část věřících vyhrožovala, že přejdou k blízkému sboru helvetského vyznání. Pastor vyvolal skandál, obviňující superintendenta a nakonec prohlásil, že požádal královéhra-

¹³⁵Farní archív v Růžďce.

¹³⁶Tj. kazateli.

¹³⁷Dobiáš, Josef. Časopis historický 1881.

¹³⁸Ibid.

¹³⁹O Pailových studiích v Miškolci, srovnej pastor Samuel Sallai Blažkovi z Javorníka 12. července 1789. Ke studiím Jana Paila je zanesena podpora zlatých studentům v Miškolci, a seznam vydání z pokladny chudých kalvínského kolegia v Šarišském Potoku za rok 1791, podle níž byla podpora vyplacena Janu Košutovi a Janu Pailovi ve výši 6 zlatých. Dokument je uložen v archívu kalvínského kolegia Šarišský Potok. Za informaci děkuji Ondřeji Mackovi.

deckého římskokatolického biskupa o přijetí do katolické církve. Ten později oznámil českému zemskému guberniu, že uvedený bývalý pastor byl se svou ženou a děckem přijat do římskokatolické církve.¹⁴⁰

8.3. Bída

Kazatelé, učitelé i celé sbory zápasili po celou toleranční dobu s chudobou. Jinde nesla hlavní část nákladu na udržování církve vrchnost. Katolická církev ovládala bohatství formou klášterů, dvorců, kostelů. Toleranční evangelíci si museli postavit církevní budovy a také se postarat o údržbu a opravy. Totéž platilo o kazatelském služném (platu), který měli evangelíci sbírkami z vlastních prostředků zabezpečit, přitom nebyli zbaveni od povinných odvodů katolické církvi. Bída velmi brzdila rozvoj duchovenské činnosti. Dle dokladů, které se nacházejí v archívech jednotlivých sborů, např. kazatel v Moravči dává vrchnosti na vědomí „[...] nemohu obstarat jídlo a oblečení své rodině“.¹⁴¹ Bošínský pastor musel odmítnout návštěvu nemocného, protože mu zimní boty byly moc drahé. Jiní si vypomáhali zemědělstvím, další využíval své medicínské znalosti a okresní fysikus mu dovolil očkovat. Za tuto službu získal potřebné věci do domácnosti. Někteří se snížili i k podvodům a zadlužením. Např. pastor z Křižlic musel pro dluhy uprchnout z místa působení.¹⁴² Katolický farář z Krabčic, jehož manželka se hlásila k evangelické víře, chtěl věnovat faráři půlkorcovou¹⁴³ zahradu. Dohodli se, že zahrada bude obecní s tou podmínkou, že užitek z ní bude dostávat každý evangelický pastor. Daleko hůř se dařilo vdovám po kazateli. Neměly žádné zabezpečení, musely odejít z fary a zůstávaly bez prostředků. Jedna vdova po faráři musela odejít do Vídně jako služka, jiná zůstala v obecní pastoušce v místě, kde její manžel byl kazatelem.

¹⁴⁰Macek, Ondřej, soukromý archív.

¹⁴¹Ibid.

¹⁴²Ibid.

¹⁴³1 korec: 2877,5 metru čtverečního.

Pěstovala zeleninu, drůbež a nosila tyto svoje produkty do Brna na trh. Jiná napsala

*„[...] Co máme dělat? Jít žebrať od domu k domu u lidí, kteří jsou stejní chudáci? Nebo se jít s dětmi utopit? Nebo se stát katolíky – ti by nám určitě pomohli“.*¹⁴⁴

Platy kazatelů se odvíjely od velikosti sborů. Např. ve Velké Lhotě kazatel dostával ročně 150 zlatých, 16 měřic žita a 16 sáhů dřeva.¹⁴⁵ Vážněji překáželo rozvoji církevní práce stálé omezování ze strany úřadů. Vrchnost si uvědomovala dosah Tolerančního patentu ale její odpor na mnoha místech s náboženskou tolerancí, prosazovanou feudálním státem, odvrátit. Přispěl k tomu též rázný postoj Josefa II., který neváhal suspendovat vyšší státní úředníky, kteří se stavěli proti zavádění nařízení a vyžadoval jejich plnění na evangelicích i katolicích. Proto se později setkáváme s tím, že vrchnosti i státní úřady chrání protestantské pastory jako součást feudální moci a poskytujícím podporu při vymáhání nedoplatků církevních dávek od věřících a stejnou mírou jako katolickým kněžím¹⁴⁶. V našem případě je zajímavé, že v roce 1790 vrchnostenský úřad v Litomyšli vymohl reformovanému pastoru v Bučíně, Mihályi Barimu, zaplacení příspěvku na plat superintendentovi, v roce 1791 pohrozil poddaným z Poříčí a Kamenných Sedlišť exekucí, pokud nezaplatí dlužnou mzdu pastoru v Proseči, Istvánu Gaálovi. István Gaál, který působil jako pastor na Vysočině v Telecím a Proseči (1783–1793), je typickým případem nekatolického kněze, oddaného vrchnosti a nepřátelský k věřícím, které měl na starosti. V Poříčí a Kamenných Sedlištích hrozil sboru exekucí. Svým bezohledným postupem vzbudil Gaál u poddaných velký odpor, většina z nich si uvědomila, že v protestantském pastoru dostali jen další vrchnost. Stejně jako

¹⁴⁴Ibid.

¹⁴⁵Ibid.

¹⁴⁶Není to případ ojedinělý. Našel jsem více dokladů, že valašské sbory dávaly přednost kazatelům energickým a spíše si vážily mužů tvrdých než vlídných a laskavých, jestliže jim chyběla pevná ruka ve správě církve.

Literatura: Burian, Bohuslav. *Toleranční kazatelé na Valašku(1781–1861)*. 1938. s. 370.

Gaál si počínal i pastor István Vásárhelyi,¹⁴⁷ který vymáhal ještě rok po svém odchodu ze Svratouchu, který patřil k nejhudším obcím na Vysočině, na tamních nekatolických dlužné poplatky pomocí vrchnostenského úřadu v Rychmburku a krajského úřadu v Chrudimi.¹⁴⁸ Vláda se zalekla množství přihlášených evangelíků a roku 1783 uložila katolickým kněžím, aby se snažili držet v katolické církvi každého přestupujícího šestinedělním cvičením. Katoličtí faráři rozpočítali uložených šest neděl na jednotlivých 42 dnů a prodloužit i na řadu let. Přisvojili si právo kontrolovat, zda evangeličtí pastoři konají bohoslužebné úkony dle předpisu a nedochází k porušování nařízení. Evangelickému kazateli nebylo povoleno působení mimo modlitebnu a a bohoslužeb se směli účastnit jen evangelíci. Právě těm, kteří se chtěli stát protestanty, bylo přísně zakázáno vstoupit modlitebny nebo se dát poučit kazatelem v soukromí.¹⁴⁹ Kazatelé byli osobně odpovědní za dodržování těchto předpisů a nařízení. Mimo faráře nesměl nikdo svolávat schůzky k náboženskému vzdělání, jedině ve filiálních¹⁵⁰ sborech v ustanoveném domě služby Boží, při nichž některý člen sboru četl kázání z postily.

8.4. Hodnocení:

Maďarské kalvínské školství mělo na konci 18. století vynikající úroveň. Vyučovala na něm řada profesorů, kteří zastávali pokrokové názory

¹⁴⁷Wassarhélyi, István. Pocházel z Gál-Seče ze Zemplína. V pořadí jako pátý bohoslovec z Uher dostal místo v Kloboukách u Brna. Nejdříve působil jako učitel (r. 1784), posléze jako farář v Horních Vilémovicích (r. 1784–1792). Zde se zasloužil o postavení toleranční modlitebny. Za tuto obětavou službu dostal od hraběnky Kendéfi ze Sedmíhradska pozlacený kalich a 2 pokrývky na stůl Páně. Po roztržce s farníky odešel do Veselí (r. 1792–1797), následně do Svratouchu (r. 1797–1798), Dvakačovicích (1799–1802), Sloupnici (1802–1815), kde zemřel ve věku 54 let.

Literatura: Toul, Jan. *Jubilejní kniha českobratrské evangelické rodiny*. 1931.

¹⁴⁸Srovnej V. Schulz. *Listář náboženského hnutí poddaného lidu na panství litomyšlském v století XVIII*. s. 445–446, 452–457.

¹⁴⁹Macek, Ondřej. Poznámkový aparát. Přednáška na MU Brno, dne 25. listopadu 2009.

¹⁵⁰Filiální. V katolické církvi kostel bez farnosti, v evangelické církvi kazatelská stanice.

odchovaných nejen osvícenstvím, ale i myšlenkami francouzských filozofů. Velmi dobře znali spisy Rousseaua, Voltaira, Holbacha a dalších, které ve svých přednáškách interpretovali. V maďarských kalvínských školách vystudovali na tehdejší dobu význační představitelé nejenom spojení s církevní dogmatikou.

Vztahy mezi maďarským a českým prostředím, které připravovali reformovaní pastoři a jejich učitelé svým působením na Vysočině, byly bohaté. Patří sem i oboustranná korespondence od věřících z Telecího, Jimramova, Nového Města na Moravě.¹⁵¹ V tom je také přínos maďarské reformované inteligence na Vysočině, jednoho z hlavních center jejího působení v českých zemích.

¹⁵¹Dopisy zaslané superintendentu Szalayovi z Telecího 25. února 1783 a z Nového Města na Moravě ze dne 14. ledna 1784, jsou uloženy v archivu TIREKL v Šarišském potoku. Informaci poskytl Ondřej Macek.

9. Projevy lidové kultury evangelíků

Alois Jirásek a jeho „sloh temna“ byl ve škole vykládán jako umění, které prezentují dva hlavní proudy – jezuité a Habsburkové. Otázka je však poněkud složitější. Není naším úkolem hodnotit všechny barokní aspekty a už vůbec ne zabíhat do podrobností. Jedná se nám pouze o zachycení momentů, které přímo navazují na téma stanovené v zadání. Doba temna je doba barokní. Původ tohoto slova je nám neznámý. Někteří odborníci je odvozují od latinského slova „verucca“, což znamená bradavice. Jiní se přiklánějí k řeckému pojmu „báros“, které vyjadřuje „tíhu“, „hojnost“, čímž narážejí na dekorativní význam baroka. Další skupina hledá kořeny v portugalském „barroco“, termín pro perly nepravidelných tvarů. Osvícenci v 18. století používali toto slovo ve významu „směšný“, nebo „přemrštěný“. Baroko bylo něco špatného, povrchního, odraz fanatismu a netolerance. Proto 19. století baroko zavrhl úplně.

Heinrich Woelffin (21. 6. 1864–19. 7. 1945) ve svém díle „Renaissance und Barock“, vydaném roku 1888, konstatoval, že baroko je samostatná epocha, protikladem renesance. Jako příklad uvádí protestantské Švédsko, jehož architektura kostelů, paláců a měšťanských domů připomíná české země.

Zdeněk Kalista (22. 7. 1900–17. 6. 1982) v knize „Skrytá tvář baroka“, vidí podstatný rozdíl mezi gotickým a barokním člověkem. Gotický člověk směřoval k Bohu přímo, jako je přímočará stavba gorických katedrál, vztah barokního člověka k Bohu byl již složitější. Jaroslav Durych (2. 12. 1886–7. 4. 1962), píše v románu „Bloudění“ o podstatě vztahu barokního člověka k Bohu. Barokní člověk bloudí a hledá, aby našel svoji správnou orientaci. Vždyť Jan Amos Komenský (28. 3. 1592–13. 11. 1670) v „Labyrintu světa a ráji srdce“, ukazuje, jakými nástrahami musel člověk projít, než konečně našel Krista. Období 14. až 16. století se známým papežským schizmatem a později renesančními papeži je toho dokladem, stejně jako aktivita reformátorů, která vyvrcholila vystoupením

Martina Luthera a Jana Kalvína. Protestantská reformace byla sui generis reakcí vůči úpadku katolické církve. Tridentskou reformou se katolické církvi podařilo na nějaký čas zastavit proces sekularizace, ale západní svět se rozdělil na dvě části, které tvořily dva nesmiřitelné tábory. Jsme svědky vyhlášení „Placeta regia“ rakouským císařem Ferdinandem III. Habsburským (13. 7. 1608–2. 4. 1657), roku 1653, které přiznávalo panovníkovi přednostní právo při nominaci biskupů.

V barokním výtvarném umění a literatuře se také objevuje častý motiv pekla, a to v takovém rozsahu, jaký gotika neznala. Přehnaný akcent na moc pekla a ďábla je fenoménem pozdně středověkým. Peklo se stalo synonymem pro sekulární tendence, omezující církev, pro panovnické nebo šlechtické dvory plné hříchu. Baroko je právem spojováno s krutými represemi proti civilnímu obyvatelstvu. Zejména prostý lid v baroku byl negramotný a věřil řadě pověr. Hluboká náboženská víra zapustila kořeny, v českých podmínkách vázaných na mariánskou úctu a rozvíjející se kult sv. Jana Nepomuckého.

Toleranční patent byl vydán v době, kdy se začala rozvíjet česká lidová kultura. Koncem 18. století a v první polovině 19. století začaly změny zasahovat do lidové architektury, měnily se regionální formy přístupu ke kultuře a vytvářely z hlediska geografického a antropologického svébytná území s vlastním nářečím, krojem a vyjadřováním. Je to období rozpadu feudalismu a vyvrcholení tradiční lidové kultury.¹⁵² Je to doba, kdy se rodí národopis, tj. věda, „*kteřá se zabývá projevy hmotné a duchovní kultury lidu, především na venkově*“.¹⁵³

Evangelická komunita se převážně rekrutovala z venkova, kde žila v nábožensky smíšených, někdy dokonce v čistě evangelických obcích. Na rozdíl od katolických oblastí byl svéráz evangelíků spíše utlumený, na veřejnosti se

¹⁵²Československá vlastivěda III, Lidová Kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 22.

¹⁵³Ibid.

neprojevoval. Katolická komunita měla bohatý folklór a hlavně trvalé zvyky, které pravidelně dodržovala. Mimo hlavních svátků, které byly společné pro obě církve, mělo římskokatolické obyvatelstvo řadu svátků zasvěcených P. Marii a různým světcům.

Druhým a neméně závažným prvkem byla nedůvěra českých evangelíků k barokní kultuře jako takové a hlavně k jejím zásadním atributům. Protestantům byla výtvarná kultura spojena příliš úzce se vším, co jim po dlouhá desetiletí ztrpčovalo život: uctíváním svatých a „*lidskými nálezky*“. Zvláště poslední je velmi pobuřovaly. Kultu „*lidských nálezků*“, se budeme věnovat v následujících kapitolách. V běžném životě se tajní evangelíci museli projevovat jako řádní katolíci. Každé vybočení z normy bylo podezřelé a většinou následovaly nepříjemnosti s katolickým farářem, někdy hrozil i soud. Zvláštní nechuť se projevovala k uctívání ostatků. V brněnském kraji na otázku komise „*Co se Vám nelíbí na katolickém náboženství?*“¹⁵⁴ následovala odpověď: „*Rytiny, obrazy, poutě a škapulíře.*“¹⁵⁵ Tajní evangelíci rozvíjeli svou vlastní kulturu, a to za vydatné pomoci pastorů. Přesto, že evangelické umění nemá zatím jednotné zpracování, bezpečně jej poznáme podle důrazu, který se klade na slovo. Slovo je součástí výzdoby jak modliteben, tak domácích obrázků ve spojení s kresbou, např. Adama a Evy. Stavby samotné se musely striktně řídit nařízením Tolerančního patentu a tím se vymykají z obvyklého rámce postupného vývoje lidové architektury. Není předmětem našeho zkoumání jednotlivosti ve stavbách a jejich výzdoby, nicméně je nutno připomenout, že v modlitebnách byl kladen důraz na dvojí způsob zvěstování: čtení Písma a večeři Páně. Tím se dostáváme k vlastnímu projevu evangelického společenství, ke slovu, zvláště ke zpívanému slovu, jakým jsou písně z kancionálu. Mnohem méně měli možnost se projevit v oblasti instrumentální hudby a výtvarného umění. Musíme si přiznat, že pro tyto oblasti kultury měli také méně pochopení. Slovo se stalo základem uva-

¹⁵⁴ Archiv Mgr. Jiřího Čejky.

¹⁵⁵ Ibid.

žování a přemýšlení. Slovo posilovalo, pomáhalo, vyjadřovalo naděje touhy, víru i výhled.¹⁵⁶

Konec 17. století:

*„Polsilmež se všichni, bud' me v víře stáli,
a tak se zalíbíme nebeskému králi,
bud' me vyhnanci pro Krista
s sebou věrné přivede v ta nebeská místa.¹⁵⁷*

Píseň díků a chval

zápis 18. století:

*Chvalmež nyní společně
Pána Boha svého
přijímající vděčně
mnohý dary jeho
kteréž nám hříšným činí
ještě činit míní
hojněji než nyní
Slyš naše zpívání
naš Bože s výsosti
a tvého vzývání
z srdečné vnitřnosti
nebud' Bože vzdálenosti
když býváš od nás chválen
až na věky amen.*

¹⁵⁶Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě. sešit 7, s. 310–311.

¹⁵⁷Kalendář českobratrský, 1928, s. 57.

Písne, ktoré se dotýkajú rodinného cyklu evangelíků.

Část milostné písne za Slovákca:

*Katolík, katolík, sedni si za stolík,
a ktorý luterán, ať táhne ke dverám,*

*Luterán, luterán, pŕec já ľa ráda mám,
daleko, široko za tebu pozerám.*

*Nepozerať za mnú, očka ti vypadnú
mala si pozerat', keď si bola pannú.*

Zastavme se krátce u evangelických symbolů. Na rozdíl od jiných církví symboly nemají takovou uhrančivou a vypovídací hodnotu, jako tomu bylo např. v baroku. Křesťanská víra víra nalézala v průběhu dvoutisíciletí nejrůznější symboly znázorňující její sebevyjádření. Jejich rozmanitost je dána prostředím, ve kterém se vyskytovaly. Starokřesťanský „dobrý pastýř“, a „ryba“, řecky Ichtyś, složeno z počátečních písmen slov Ježíš Kristus Boží Syn Spasitel, jsou dobrými příklady takového přístupu. Ve čtvrtém století nastala v dějinách církve základní změna. Císař Konstantin (285–337) dal po vítězství nad Maxenciem roku 312 svému vojsku prapor s křížem (*labarum*) a roku 313 reskript *milánský*.¹⁵⁸ V dalším průběhu desetiletí se stal kříž jednoznačně sebevyjádřením církevní instituce. Ovšem později, jako symbol kruciát(křížáckých válek) proti nevěřícím, muslimům a kacířům.

„Vertikála i horizontála, kterou kříž tvoří, sjednocovala různé kruhy věřících, kteří se hlásili k české reformaci, od nejradikálnějších táborů až k nejumírněnějším starotrakvoistům.“¹⁵⁹

¹⁵⁸Edikt milánský – vyhlášení svobody křesťanství.

¹⁵⁹Poznámkový aparát Mgr. Jiřího Šimsy, 2008.

Ve střední Evropě proběhlo první tažení v tomto znamení proti skupině křesťanů, kteří užívali svíce. Byli to Valdenští, kteří své počínání obhajovali, že „*to světlo v temnostech svítí, ale tmy ho neobsáhly*“. (Jan 1,5)¹⁶⁰

Nepřáli si vytvořit nějaké nové společenství, ale toužili se vrátit k základům prvotní církve. Středověká církevní instituce je nechtěla vyslyšet a na jejich podněty odpověděla likvidací nebo vyloučením.

Na valdenské úsilí navázala vlastním osobitým způsobem i česká reformace. Jde o označení typu reformace, jejímž jednoznačným symbolem se stal kalich. Ten dodnes spolu s biblí vytváří identitu evangelických církví. Ve srozumitelné zkratce podává svědectví o chápání křesťanské církve jako obecnství bratří a sester s osobním nezprostředkovaným vztahem k Bohu.

Jaký je význam tohoto symbolu, jaká je jeho výpovědní hodnota a má nám dnes co říct? Vychází z biblických textů ustanovení večeře Páně, tak jak to bylo chápáno a přijímáno křesťany obecně až do IV. lateránského koncilu v roce 1215.

Tehdy bylo podávání kalicha tzv. laikům v západní církvi přerušeno, následně Kostnickým koncilem oficiálně odmítnuto. Jakoubek ze Stříbra v roce 1414 v kostele U Martina ve zdi pouze obnovil původní praxi, která v přístupu k Bohu ještě nevytvářela zprostředkovatelskou mezivrstvu kleriků. Mistr Jan Hus mu tento čin nakonec schválil, i když si byl vědom riskantnosti takového jednání. Hluboké vnitřní pochopení slov „*Jeden jest Mistr váš, vy pak všichni bratři jste*“ (Mt 23.8)¹⁶¹ je základní devizou a zdrojem české reformace.

Tvoří zřetelnou hranici odpovědného ekumenického rozhovoru. Skutečný stav vystihuje jednání zástupců husitů s bohoslovci císaře Zikmunda v roce 1420. Obě strany strany zastávaly svůj postoj, ať negativní či pozitivní, zda přijí-

¹⁶⁰*Bible svatá aneb všechna svatá písma Starého i Nového Zákona*. Podle posledního vydání Kralického z roku 1613. Praha: Biblické dílo, 1970.

¹⁶¹*Bible svatá aneb všechna svatá písma Starého i Nového zákona*. Podle posledního vydání kralického z roku 1613. Praha: Biblické dílo, 1970.

mání podobojí je nutné ke spasení. Zikmundovi bohoslovci myšlenku podobojí odmítli a reformovaní poznali, že za tuto hranici nelze jít.

Toto poznání zůstalo trvale přítomné v církvi, hlásící se k odkazu české reformace, po více než půl tisíciletí. Přelom 20. a 21. století svědčí o částečné ztrátě kontinuity, která zpochybňuje vlastní identitu. Tím ale symbol kalicha nelze zakrýt ani obejít.

10. Kapitola

10.1. Relikvie

Pro další vysvětlení a pochopení protestanského chápání víry je odmítání zobrazování výjevů z bible, poutí a relikvií. Přibližme si vývoj fenoménu relikvií v křesťanské kultuře. Co jsou relikvie, ostatky a jak se vyvíjela úcta ostatků?

V průběhu historie lidí ve všech částech světa sbírali a ukládali památky na zesnulé příbuzné. Upomínky se vyskytují v různých formách, podle historického období a tradic. Slovo relikvie pochází z latinského „*reliquiae*“, což znamená pozůstatky uctívaných osob. V nejšířším slova smyslu jde o úctu v náboženském smyslu. Nemusí se jednat pouze o části těla, ale také o předměty, které těmto lidem za života patřily nebo se kterými tito lidé přišli do fyzického kontaktu.

Za pravou, primární relikvii se považuje část světce jako např. část kosti, pramen vlasů, krev i popel. Jiné pozůstatky, někdy označované jako druhotné, jsou součástí oděvů nebo věci, které světec používal. Reprezentativní relikvie jsou předměty, které věřící umístili poblíž těla nebo hrobu světce. Tradice reprezentativních ostatků pochází ze 4. století, kdy se předměty pokládáné k tělu mučedníků označovaly jako „*brandea*“ a věřící je nosili ukryté v malých váčcích pověšených kolem krku. Tyto relikvie třetí třídy jsou nazývány také „*dotýkané*“.

Rozlišujeme pradávne, předkřesťanské představy o ostatcích od pojetí úcty, která se začíná vyvíjet v počátcích křesťanství. Některé primitivní národy znaly relikvie (zvířecí i lidské) a používaly je jako talismany, fetiše a amulety v případech války, lovu, léčení nebo vyvolávání deště.

Uctívání relikvií začalo v prvních dobách církve a není něčím „divným“ nebo magickým. V římském impériu v době před legalizací křesťanství byl ovšem nový zvyk křesťanů shromažďovat ostatky mučedníků všeobecně pohanskou veřejností považován za nesprávný a nehygienický – podle přesvědčení antického člověka má mrtvý zůstat na tom místě, kam byl uložen k poslednímu odpočinku (v hrobech nebo hrobkách zakládaných podél cest vedoucí z měst).

Během prvních staletí pronásledování dodávaly relikvie křesťanům nad to naději na vítězství nad utrpením a dokonce i samotnou smrtí. Svatý Ambrož, milánský biskup 4. století, vypráví, jak se slepému vrátil zrak, poté co byla právě objevená těla mučedníků sv. Gervase a sv. Protase přenesena do baziliky. Dovolává se přímých svědků:

*„Vy víte, ba viděli jste na vlastní oči, kolik lidí bylo zbaveno zlých démonů a jaké množství jich bylo vyléčeno, když se dotkli ostatků svatých, jak se opakovaly zázraky z doby, kdy po příchodu Ježíše krista byl svět zaplaven nekonečnou milostí“.*¹⁶²

Po Milánském ediktu legalizujícím křesťanství se v úctě k ostatkům objevují v lidovém pojetí určité přemrštěnosti, což se odrazilo i v kritice, kterou zevšeobecnil císař Julián Apostata (361–363), když odmítal křesťanské bohoslužebné prostory nazývat chrámy a úporně o nich mluvil jako o „kostnicích“. Břítce poznamenal, že „[...] křesťané zaneřád'ují římská města kostmi a lebkami zločinců“. Obchodování s ostatky dosáhlo takového stupně, že se císař Theodosius pokusil zakázat exhumaci a transfer ostatků a také jejich prodej, koupi či dělení.

Dokládá to stesk Alkuina¹⁶³ (8. století): „*Lépe je následovat v srdci příklady svatých, než nosit v pytlíčku jejich kosti*“.

Již v době Karla Velikého nabývá úcta k ostatkům v lidových vrstvách příměsí pověr a modlářství.

¹⁶²Sv. Ambrož (340–397), církevní otec, od roku 374 milánský biskup.

¹⁶³Alcuin, Alcuin (735–804), anglosaský mnich, učitel a rádce Karla Velikého, opat v Tours. Je zakladatelem scholastiky.

V přehnaném soustředění na na úctu ke konkrétnímu člověku nebo ostatku se relikvie stává amuletem a světec bůžkem pro štěstí.

Karel IV (1316–1378) chtěl v době svého panování vytvořit z Prahy jedno z hlavních poutních míst celého křesťanského světa, a tak s téměř fanatickou náruživostí svážel nejproslavenější ostatky. Jednou do roka vystavoval v kapli Božího těla na dnešním Karlově náměstí v Praze, kterému dal architekt stejné rozměry, jaké má chrámový okrsek v Jeruzalémě.

Soubor svatých ostatků byl udivující. V Praze shromáždil třetinu ze dřeva Kristova kříže, kus hole apoštola Petra, hlavu evangelisty Lukáše, zlomek kopí sv. Longina, rámě sv. Štěpána, dva trny z Kristovy koruny a další předměty.

Námítka vůči pravosti ostatků přinesených českým císařem je tak zřejmá, že se k nim ani katolická církev příliš nehlásí. Přestože se jedná o jeden z největších pokladů středověkého světa, leží na Karlštejně a ve svatovítské pokladnici pozapomenuty.

Čteme-li dnes seznam údajně svatých předmětů, nelze se ubránit úsměvu. Nalézají se mezi nimi množství podivných předmětů a nebylo vzácností najít několik těl téhož světce na více místech. Není divu, že po mnoha negativních zkušenostech chtěli reformátoři 16. století tento stav změnit. Mistr Jan Hus (asi 1369–1415) zaujal k úctě relikvií vcelku kompromisní postoj, kdežto představitel českého utrakvismu Jan Rokycana (asi 1396–1471) odmítl jakoukoliv úctu k ostatkům. Brojil proti uctívání „šlojře“, údajné roušky Panny Marie.

Reformátor Martin Luther (1483–1546) považoval přebujelé uctívání svatých na úkor úcty k Bohu a Kristu. Ve svých 95 tezích¹⁶⁴ odsoudil obchodování s odpustky za jedno z nejhorších zatemnění evangelia. Ještě rázněji odmítl kult ostatků Jan Kalvín (1509–1564). Jsou známy jeho nevybíravé ostré výroky jimiž napadal falšování domnělých ostatků. Touha středověké duše po mystériu

¹⁶⁴Martin Luther reagoval na chování prodavače odpustků, dominikánského mnicha Tetzela, který si počínal tak pohoršlivě, že Luther dne 30. října 1517 přibíl na dveře wittenberského kostela 95 tezí, ve kterých zavrhoval zneužívání odpustků a prohlásil že jedině Bůh může odpustit lidský hřích.

zplodila i mnohé kuriózní ostatky, např. pírkó archanděla Michaela či lahvičku se vzdechy Panny Marie.

Odmítání relikvií, vzývání Panny Marie a svatých, obrazy, sochy, procesní poutní místa patřila mezi zásadní otázky víry evangelíků v době Tolerančního patentu. Mezi evangelíky a jejich duchovenskými komisaři tak nemohlo dojít k názorové shodě a zásadnímu rozhovoru. Každá strana měla svůj postoj, který urputně zastávala. Tento přístup se projevoval hlavně v pojetí církve. Pro katolickou stranu byla církev samospasitelnou institucí, neomylnou a jedinou. V tomto směru duchovní komisaři vedli vyšetřování, které pečlivě zapisovali a dále předávali úřadům.¹⁶⁵ Komisaři byli přesvědčeni, že jenom hlupáci a buřiči s argumentací nesouhlasí. Komisař Lauffer¹⁶⁶ zapsal do výsledku:

„Katolická víra a to římská je samospasitelná, dvě víry nemohou být pravé, jenom jedna. Pravá víra musí být kromě toho, že je pevná, i rozumově zdůvodněná, vždyť je zjevena od Boha. Kdyby nebyla pravá, bylo by to jen mínění a vrtkavý blud, tedy žádná Boží víra. Musí být rozumově pevná, jinak jinak by to byla nepochopitelná víra a čirá zatvrdlost. Bylo by proti rozumu tvrdit, že Bůh zjevil více křesťanských náboženství, neboť jako je jednota v pravdě, je i jednota ve zjevení. Proto praví Pavel – jeden Pán, jedna víra. Bůh nezjevil dvě protikladné víry, ale jedno. Katolíci mají za jediný základ Ježíše Krista, na němž stojí Petrská skála. Tím zajistil církvi neomylnost a pevnost do konce věků, jak je psáno v Písmu. Bylo by proti zdravému rozumu, když ne přímo rouháním, myslet si, že by Bůh svou církev třeba jen na okamžik opustil. A jestli je stále s ní, ona je stále tou pravou církví jako na počátku. Kristus církev

¹⁶⁵Komisař František Opatřil v Sopotech u Krucemburku hlásil posudek o Anně Stýblové ze Sobíňova: „[...] při zkoušce neprojevila známost pravého křesťanskokatolického náboženství a vůbec chovala se vůči duchovnímu správci nepřístojně, ano v mnohém ohledu policejně trestuhodně. Veškerá duchovenská námaha u této osoby nedokázala ovlivnit zcela křivý směr jejího neodůvodněného úmyslu odpadnout“.

Pramen: Archív, Luteránský sbor v Krucemburku L-III-C-3.

¹⁶⁶Páter Jan Arnošt Lauffer pocházel ze znojenského kraje. Byl členem premonstránského řádu kláštera Louka u Znojma. Svůj úkol vyšetřovatele vykonával do roku 1782 sám. Hlášení jsou pečlivě vedená. Vyšetřování prováděl v Náměšti nad Oslavou, Jaroměřicích, Myslibořicích a Bohuticích. Jeho poslední zápis z 18. 6. 1782 obsahuje i slova „[...] vzdychám v hořkosti svého srdce a budu se namáhat modlitbami od Boha dosáhnout, co jsem nemohl vykonat svou neschopností“.

postavil na skále, aby byla stálá a neomylná, jak by mohl Kalvín neomylnou církev napravit¹⁶⁷?

Protestanti neměli žádnou šanci přesvědčit duchovního komisaře o svém postoji. Jejich přesvědčením bylo, že Kristus nepředal svou moc církevní instituci a jejím úředníkům, ale že on sám vždy vytváří obecnství tam, kde se čte Písmo svaté, vysluhují svátosti a vše je umocněno živou vírou. Křesťany spojuje lámání chleba a kalich. Toto duchovní spojení není zaměřeno na jedinou instituci, ale proniká všemi. „*Tohle ještě povídám, že církev katolická bývala někdy matkou, ale nyní macechou jest*“.¹⁶⁸ Nicméně svatá církev obecná nebo katolická, měla být matkou kristovců, tak jak tomu bylo v prvotní církvi. Evangelíci chtěli být její částí, chtěli s ní žít. Odmítali se ale slepě podříditi církevní instituci, která se postavila na místo, které náleží pouze Ježíši Kristu. Byla to cesta vnitřního hlubokého přesvědčení a věrnosti poznané pravdě.

10.2. Lidské nálezky

Evangelíci pojmem „lidské nálezky“ chápali jako podřízení se obyčejům a nařízením postavené nad základy křesťanského života. Protestovali proti všemu, co nebylo v souladu s jasným životem církve, vycházející z evangelia Ježíše Krista. Pokusíme se o krátký exkurs do skupiny „nálezků“.

První okruh je zaměřen na vzývání Panny Marie, svatých, relikvie, obrazy, sochy, procesí na poutní místa. První a nejznámější případ je uváděn poškození barokního světce Jana Nepomuckého ve Sloupnici na podzim 1781. Další případy byly hlášeny i z jiných míst Čech – např. poškození sochy Panny Marie v Horní Cerekvi evangelíkem z Horní Vsi. Batelovský katolický farář byl tak rozčilen, že po odevzdání prvních přihlášek k přestupu žadatele natolik zastrašil, že polovina dočasně ustoupila.

¹⁶⁷Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě. Praha: Oliva, 1995, s. 128.

¹⁶⁸Ibid. s. 129.

Podobný případ se stal v Černém Kostelci, kde byli uvězněni mlynář Prkno a jeho společník, protože nazvali svaté na mostě „*tatrmány*“.¹⁶⁹

Odpor se projevoval nejen vůči sochám venku a obrazům v domácnostech, ale i proti znamení kříže, zejména s ukřižovaným tělem(krucifix).¹⁷⁰

Duchovní komisař argumentoval:

„Co myslíte lidskými nálezky? Vždyť katolická víra není pouze lidská, ale Boží. Slovo „vzývati“ má v Písmu dvojí význam:

a) prokazovati čest (Gn. 43 – Josefovi bratři mu prokazovali čest).

b) vzývání Boha (Mt. 4 – Boha vzývati budeš).

*Přivádějí nás k následování Krista a svatých. Neučíme, že relikvie působí zázrak, to jedná Bůh sám, ale je k tomu pohnut přímluvou svatých. Poutě nejsou nejsou ani zakázány ani předepsány, ale rodička Boží a čistý pěstoun chodili do Jeruzaléma. Poutě mohou být užitečné, když se konají s pravou myslí“.*¹⁷¹

Vyslýchání evangelíci na tyto otázky odpovídali promyšleně s vnitřním odporem:

*„Svatých vzývati věc neplatná jest, oni nás pro vzdálenost neslyší“. „Svatý Martin není můj patron, ale Ježíš Kristus.“ „Nevěřím na dřevěné sochy, obrazy, nepřipouštím očištec ani růžence.“ „Kristu se stává křivoda, když svaté za přímluvu vzýváme“.*¹⁷²

Druhý okruh otázek se vztahoval k základu, který bezprostředně vyvolal zrod české reformace na počátku 15. stol. i světové reformace o sto let později: očištec, modlitby za mrtvé a odpustky. Duchovenský komisař zastával platnost očištee a citoval z apokryfních biblických knih:

¹⁶⁹Srovnej: Archiv CCE Praha, Publ. G1/1 kart. 711, č. 119.

¹⁷⁰Archiv: Herálec, (sbor Humpolec) listopad 1782, Červená Řečice(sbor Moraveč) konec roku 1782.

¹⁷¹Kolektiv. *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Praha: Oliva, 1995, s. 129.

¹⁷²Kolektiv. *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Praha: Oliva, 1995, s. 129.

„[...] očistec je doložen ve Starém i Novém zákoně. Kdyby byly duše jen v nebi či pekle, neměl by smyslu – první z nich modlitby nepotřebují, druhým nepomáhají. Hříchy proti Duchu svatému nebudou odpuštěny ani na tomto světě, ani na jiném světě. Z toho usuzuje sv. Augustin na ‚třetí místo pobytu duší‘. (1K 3, Ep 2,10)“.¹⁷³

K otázce odpustků a modliteb za mrtvé se komisař nevyjadřoval.

Protestanté velmi podobně odpovídali z různých míst Čech i Moravy:

„Nevěřím také, že nám otec duchovní hříchy odpustiti může, tím méně, že jsou odpustky“.¹⁷⁴ „U katolíků se mi nelíbí, že mnoho hřeší a spoléhají na odpustky“.¹⁷⁵

„Očistec je jen na tomto světě ve strachu a trápení“.¹⁷⁶

Třetí otázka se týkala rozšířeného počtu svátostí. Evangelíci je všechny odmítali, jelikož neměly zakotvení v evangeliích.

Duchovenský komisař je zdůvodňoval následovně: *„Všech sedm svátostí bylo bylo svěřeno církvi a jsou podle Písma:¹⁷⁷*

- křest – Mt, 28.
- biřmování – Sk, 8.
- VP – Mt, 26.
- pokání – J, 20.
- poslední pomazání – Jk, 5.
- svěcení kněžstva – Tm, 1–2.
- manželství – Ef, 5.

Evangelíci však zcela jednotně odpovídali: *„Více svátostí nevěřím, protože v Bibli nejsou.“ „Já nedržím než dvě svátosti.“¹⁷⁸*

¹⁷³Ibid.

¹⁷⁴Ibid.

¹⁷⁵Ibid. s. 130.

¹⁷⁶Ibid. s. 130.

¹⁷⁷Ibid. s. 131.

¹⁷⁸Ibid. s.130.

Čtvrtým okruhem byly různé vedlejší projevy kultovního provozu. Zejména nošení kříže, zvonění, ofěry, růžence, škapulíře a svíčky. Rovněž latina v kostele byla cizorodým prvkem, který odmítali bez výjimky všichni. Na tyto námitky duchovenský komisař nereagoval, nebyl si příliš jistý odpovědí. Evangelíci argumentovali záporným způsobem různou směsicí prvků:

*„Církev katolická poroučí takový věci, který v Písmu svatým psány nejsou“.
„O škapulířích nic nedržím“. „Že se mnoho v latinským jazyku mluví, co my nerozumíme.“¹⁷⁹*

Pocit evangelíků se podařilo vyjádřit:

„K odstoupení od katolického náboženství jej přivádí Jejich císařské milosti patent, který jin otvírá Babylon, aby mohli z něj vyjít a modlářství se zbavit“.¹⁸⁰

„Lidské nálezky“, tak jak byli věřícím předkládány, chápali evangelíci jako břímě modlářství, které s pravou vírou nemá nic společného. Celé jádro reformace toužilo, aby se tohoto břemene zbavilo.

¹⁷⁹Macek, Ondřej – přednáška na MU. Brno dne 25. listopadu 2009. Poznámkový aparát a archív O. Macka.

¹⁸⁰Ibid.

11. Závěr

Reformace odhalila základy, na kterých se může církev zdravě odvíjet. Boží slovo jakožto jediné pravidlo víry a Ježíše Krista jakožto jediné pravidlo víry a života. Evangelické církve a jejich představitelé mají do dnes dva základní úkoly:

Pravdu Božího slova stále hlouběji poznávat a bránit.

Zevní službu a práci rozšiřovat a měnit podle poznané pravdy.

Jak je v naší práci uvedeno, evangelické církve v Německu prodělaly hned po reformaci období *orthodoxie* (pravověrnost), které trvalo asi 150 let (do roku 1700). Tehdy bylo učení v církvi zdůrazňováno „čisté učení podle Božího slova, zvláště učení, že ospravedlnění je skutkem milostivého Boha, který poslal Ježíše Krista, aby spasil svět.“¹⁸¹ Tímto důrazem na čistotu a přesnost církevního učení „byla postavena hráz proti šíření sekt“¹⁸². Jak bylo dříve naznačeno, církev potřebuje přesné a jasné učení. Ale učení církve je přece jen lidské dílo a musí být stále doplňováno novými poznatky ze studia Bible. Martin Luther mluví o katechismu jako o „*hutném výtahu a otisku celého Písma*“.¹⁸³ Písmácká hereze se objevuje tam, kde se zapomíná na to, že nejdříve byla „*regula fidei*“, (pravidlo víry) a teprve potom vznikl biblický kánon, vyznání víry které otevírá četbu bible, kánon je ovocem vyznání a dogmatika „*starší sestrou bible*“,¹⁸⁴ kde se ztrácel systém a rozpadal výklad (proto výklad, píseň, modlitba dohromady). Církve evangelické, jak jsme v naší práci nastínili, jsou společenství, ve kterém se vyprávějí (biblické) příběhy, historie. Lidé vyprávějí o tom, jak k nim Bůh promluvil. Vyprávějí si navzájem a také jsou jim příběhy vyprávěny. Církve jsou lidé, kteří tato vyprávění shledali jedinečnými. V době mezi reformací

¹⁸¹*Bible svatá.* (Jan 3,16.)

¹⁸²Šoltész, Štěpán. Dějiny křesťanské církve. Praha: Kalich. 1952. s. 95.

¹⁸³Větší katechismus Dr. Martina Luthera. In *Kniha svornosti: Symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví Augsburské konfese: Nové české znění podle standardní německo-latinské edice, s přihlédnutím k dosavadním převodům.* Praha: Kalich, 2006. s. 372.

¹⁸⁴Překlad Macek Ondřej. Poznámkový aparát z osobního archívu.

a a protireformací se někteří myslitelé (osvícenci) přestali zajímat o spásu člověka a zkoumali přírodní zákony. Věřící křesťané, jak katolíci tak evangelíci viděli, že názory osvícenců jsou v rozporu s biblickou vírou a proto je zamítli. Podívejme se na daný problém z úhlu srovnávacích studií.

Ohledně celkového směru procesu, který probíhal od prvních projevů náboženství přes jeho rané fáze po současnost, vládnou mnohé, naprosto rozdílné a přímo protikladné teorie. Každá z těchto teorií či směrů si činí nárok, že je jediné správným syntetickým uchopením problému. Takto k výkladu přistupovali i kazatelé, o kterých se v naší práci zmiňujeme. Hlavním zdrojem zásadních vzájemných rozporů mezi jednotlivými proudy byla jejich rozdílná metoda, kterou používali při třídění, uspořádání a interpretaci náboženských jevů. Téměř všichni starší starší historikové náboženství totiž vycházeli z předpokladu naprostého vývoje. Vývoj byl kouzelným slůvkem 19. století. Na druhou stranu pastoři evangelických církví často byli nuceni vyvracet zažité tradice z katolického prostředí, otázka svatých, poutí a pod. V době, o které se v naší práci zmiňujeme hrál nesporně také velkou roli strach. Vidět v náboženství jakousi nadstavbu strachu nebo jiného pocitu je právě tak povrchní a jednostranné jako pokládat náboženství za nadstavbu sexuálního dynamismu (S. Freud) nebo touhy po moci. Všechny tyto vnitřní zážitky a mnohé jiné vytvářejí společně – duchovní zážitek, který je možno nazvat náboženskostí. Přirozeně neznáme hranice náboženskosti. V této situaci se ocitli pastoři, o kterých v naší práci pojednáváme. Na jedné straně pocit veliké odpovědnosti před Bohem, na straně druhé strach z hmotné nouze a neznalosti prostředí, ve kterém se ocitli. Sledovali jsme malý úsek hnutí evangelického lidu v Čechách a Moravě v době náboženské nesvobody a krátkém časovém úseku Tolerančního patentu. Rok vyhlášení tolerance a rok 1782 je období získání vzdělaných pastorů a zavedení nových přístupů k církvím. Jedná se záležitost velmi složitou, které byla již věnována pozornost, nicméně podklady ke zkoumání nejsou zdaleka vyčerpány. S jistou nadsázkou lze říci, že koncem roku 1782 se

obě církve, evangelická i katolická, zakopaly a usadily na pozicích, které zůstaly bez valných změn až do roku 1870.

Dnes hledíme na Toleranční patent s poučeností o posledních záměrech feudálního vladaře, který jej pracně prosadil. Pro české evangelíky znamenal znamenal i tak výchozí možnost „jít na světlo“.¹⁸⁵

Blaze tobě, církvi protestantů milá,

Josefova berla již tě potěšila.

Poskakujte hory, radujte se háje!

*velký Josef v zimě postavuje máje.*¹⁸⁶

¹⁸⁵Molnár, Amedeo. Poznámkový aparát. Upozornění Mgr. Jiřího Šimsy.

¹⁸⁶Čapek, J. B. *Československá literatura toleranční. Veselost rolí boží hybské pod rakouským skřívánkem*, s. 291.

12. Resumé

Vydání Tolerančního patentu byl vrcholem josefínských reforem. Josef II. sice potvrdil katolictví jako privilegované náboženství, ale zároveň také povolil jiné církevní konfese, což vedlo k řadám zasedání duchovenstva evangelické církve augsburského a helvetského vyznání s protestantskými církevními sbory po roce 1781 v Čechách a na Moravě.

Doba, která byla vymezena především radikálními a intenzivními změnami v protestantské teologii, vedla k nespočetným vzájemným konfliktům obou církevních světů a jejich pohledu na náboženskou pospolitost. Ačkoliv maďarští reformátoři (na rozdíl od svých luteránských protějšků) pouze zřídkakdy studovali na zahraničních teologických univerzitách, faráři obou konfesí byli ovlivněni myšlenkami osvícenství, ortodoxním protestantismem, pietismem a neologismem. Vzhledem k tomu, že písemné doklady o první generaci protestantského představenstva jsou velmi omezené, se tato práce snaží zachytit a porovnat duchovní i osobní život těchto pastorů v toleranční době.

13. Abstract

The issuing of the Edict of Tolerance was the highest achievement of josephinistic reforms. It acknowledged the Catholic Church as privileged one, but simultaneously allowed other churches' confessions, what led to numerous meetings of Evangelic clergy of Augsburg and Helvetian confession with Protestant religious congregations in Bohemia and Moravia after 1781.

This period, which was confined within radical and intense changes in Protestant theology was fulfilled with numerous mutual conflicts of the both religious worlds and their views on religious gregariousness. Although Hungarian reformers (in contrast to their Lutheran opponents) only seldom studied at foreign theological universities, farmers of both confessions were influenced by the Enlightenment thoughts, Orthodox Protestantism, Pietism and Neologism. With respect to the fact that written credentials about the first generation of Protestant Directorate are very limited, this work tries to capture and compare both spiritual and personal life of these pastors in the Time of Tolerance.

14. Resümee

Als Höhepunkt der josephinischen Reformen ist der Erlass des Toleranzpatents im Jahre 1781 zu betrachten. Dadurch wurde nicht nur die privilegierte Position des Katholizismus beglaubigt, sondern auch die anderen Konfessionen wurden bewilligt. Das führte zu den zahlreichen Versammlungen und Sitzungen der Vertreter der augsburgischen als auch der helvetischen Konfession mit den protestantischen Gemeinden in Böhmen und Mähren.

Diese Epoche, die vor allem durch die radikalen und intensiven Veränderungen in der protestantischen Theologie geprägt wurde, führte zu unzähligen Konflikten zwischen den beiden Kirchen und den jeweiligen Ansichten über die allgemeine kirchliche Gemeinsamkeit. Obwohl die ungarischen Reformatoren nur selten an den ausländischen Universitäten studiert haben (im Unterschied zu ihren lutheranischen Gegenseitern), wurden die Priester der beiden Konfessionen von den Hauptgedanken der Aufklärung, des orthodoxen Protestantismus, des Pietismus und Neologismus stark beeinflusst. Weil die schriftlichen Zeugnisse über die erste Generation der protestantischen Priester ziemlich ungenügend erhalten worden sind, hat sich es diese Arbeit als Ziel gesetzt, das geistliche und das persönliche Leben der Priester in der Toleranzepoche zu beschreiben und diese dann zu vergleichen.

15. Použité prameny a literatura

Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické, Praha, fond Evangelická Matice a. v. 1892–1920. Církevní archívy zmíněných obcí v textu.

Noviny a časopisy: Církevní listy, Hlasy ze Siona, Kostnické jiskry, Hus.

Seznam použité literatury

Adamiš, Julius. *Michal Institoris Mossótzý a Českomoravkí evanjelici*. Bratislava: nákladem Kostnickej jednoty v Bratislave, 1933.

Adlof, Alois. *Vzpomínky ze svého dětství*. Praha: Nákladem křesťanského spolku mladíků v Čechách, 1927.

Bartoš, F. M. *Knihy a osudy*. Praha: Nákladem a tiskem Pokroku, Praha II, Legrova 34, 1939.

Bednář, František. *Památník českobratrské církve evangelické. Českobratrská církev a její senioráty a sbory na stezkách minulosti a na prahu přítomnosti*. Praha: Kalich, 1924.

Bednář, František. *Dějiny evang. reform. sboru v Kloboukách u Brna*. Nákladem vlastním. Tiskem Rud. Pencla v Hodoníně, 1915.

Boháč, Antonín. *Organisace evangelických církví v českých zemích*. Praha: SR ČCE, 1946.

Bolom, Sixtus. Tomáš Juren. *Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*. Tišnov: Sursum, 2008.

Bolom, Sixtus. Stavitelé chrámů. Jimramovští evangelíci toleranční doby. *Dějiny a současnost*, roč. 2006, č. 3, s 20–23.

Burian, Bohuslav. *Toleranční kazatelé na Valašsku (1781–1861)*. Nákladem vlastním. Vytiskla „Osvěta“, společnost s r. o. ve Valašském Meziříčí, 1938.

- Čapek, B. Jan. *Československá literatura toleranční 1781–1861*. Praha: Čin, Tiskové a nakladatelské družstvo československých legionářů v Praze, 1933.
- Čornejová, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Praha: Edice Kolumbus, 1995.
- Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Sešit 1–8. Vypracovali autoři Komise pro toleranční přihlášky Poradního odboru pro historická studia Synodní rady Českobratrské církve evangelické. Praha: Oliva, Křesťanské nakladatelství, 1995.
- Dvořák, Rudolf. *Vlastivěda moravská*. Brno: Nákladem Musejního spolku, 1902.
- Fasora, Lukáš. Hanuš, Jiří. Malíř, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. Brno: CDK, 2004.
- Fiala, Jan. *Hrozná doba protireformace*. Heršpice: Eman, 1997.
- Fiala, Jan. *Temno, doba Koniášova*. Heršpice: Eman, 2001.
- Filipi, Pavel. *Ekumenické motivy v českém evangelictví 19. století*. Nevydaná habilitační práce podaná na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě. Praha: KEBF, 1974.
- Frolec, Václav. *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok, 1974.
- Galandauer, Jan. *6. 7. 1915 – pomník Mistra Jana Husa: český symbol ze žuly a bronzu*. Praha: Havran, 2008.
- Havelka, Emanuel. *Protestanské školství v Čechách a na Moravě*. Praha: Dědictví Komenského, 1910.
- Havelka, Emanuel. *Světlo na horách*. Praha: Kalich, 1939.
- Hojda, Zdeněk. Prah, Roman (ed.). *Bůh a bohové: náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha: KLP, 2003.
- Horníčková, Kateřina. *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha: Academia, 2011.
- Hrejsa, Ferdinand. *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*. Praha: Nákladem České akademie Císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912.

- Hrejsa, Ferdinand. *Matěj Markovic, první toleranční kazatel v Praze*. Praha: Svaz SČME-YMCA, 1938.
- Hrejsa, Ferdinand. *Dějiny české evanjelické církve v Praze a ve středních Čechách v posledních 250 letech*. Praha: Českobratrská evanjelická církev, 1927.
- Hromádka, Josef, Lukl. *Cesty protestanského theologa*. Praha: Náklad V. Horáka a spol., 1927.
- Hrejsa, Ferdinand. *Jan Végh*. Praha: Nákladem Blahoslavovy společnosti v Praze 1, Klementinum, 1930.
- Hromádka, Josef Lukl. *Jan Karafiát*. Praha: SR ČCE, 1946.
- Janů, Antonín. *Jan Sluníčko, národní učitel*. Praha: A. Janů, 1898.
- Just, Jiří. Nešpor, Zdeněk R. Matějka, Ondřej. *Et al. Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost, 2009.
- Karafiát, Jan. *Paměti spisovatele Broučků*. Svazek první: Doba Imramovská. Praha: K. Reichel, 1928.
- Křen, Jan. *Historické prameny češství*. Praha: Karolinum, 1992.
- Lukášek, Josef. *Bedřich Vilém Košut a náboženské poměry v revoluční době r. 1848 a za vlády absolutismu*. Praha: V. Horák a spol., 1927.
- Magenschab, Hans. *Josef II. Revolucionář z boží milosti*. Praha: Brána, Knižní klub, 1999.
- Mahovský, M. R. *K 150. výročí Tolerančního Chrámu P. V Humpolci*. Praha: 1935.
- Macek, Ondřej (ed). *Zpytování – studie a eseje k evanjelické identitě*. Středokluky: Zdeněk Susa, 2007.
- Macek, Ondřej (ed). *Po vzoru Berojských*. Praha: Kalich, 2008.
- Malíř, Jiří a kol. *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno: CDK, 2008.
- Medek, Jan Zdeněk. *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*. Praha: Kalich 1982.
- Mejdřická, Květa. *Listy ze stromu svobody*. Praha: Mladá Fronta, 1988.
- Melmuková, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- Molnár, Amedeo. *Na rozhraní věků - Cesty reformace*. Praha: Vyšehrad, 1985.

- Molnár, Amedeo. *Slovem obnovená - Čtení o reformaci*. Praha: Kalich, 1977.
- Musil, Roman. Filip, Aleš. (eds.). *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život (1896–1907)*. Praha: Argo. Brno: Moravská galerie, 2000.
- Nešpor, Josef. *Ze zašlých dob*. Hradec Králové: Nákladem nedělní besídky (A. Novotný), 1930.
- Nešpor, Zdeněk R. *Víra bez církve?*. Ústí nad Labem: Albis international, 2004.
- Nešpor, Zdeněk R. *Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 2006.
- Nešpor, Zdeněk R.(ed.). *Čeští nekatolíci v 18. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 2007.
- Nešpor, Zdeněk R. Kaiserová, Kristina. (eds.). *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*. Ústí nad Labem: Albis international, 2010.
- Novotný, Adolf. *Biblický slovník*. Praha: Kalich, 1956.
- Pelcl, F. M. *Paměti*. Praha: Nakladatelství a vydavatelství Hýsek, 1931.
- Prahl, Roman a kolektiv. *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830*. Praha: Academia, 2004.
- Pražák, Richard. *Maďarská reformovaná inteligence v českém národním obrození*. Praha: SPN, 1962.
- Rahner, Karl-Vorgrimler, Herbert. *Teologický slovník*. Praha, 1996, s.131.
- Royt, Jan. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 1999.
- Rychetský, Čestmír. *Kazatelé a sbory české národnosti církvi a.v a h.v. v Čechách a na Moravě 1781–1918*. Praha: Synodní rada Českobratrské církve evangelické, 1983.
- Říčan, Rudolf. *Životní dílo Karla Eduarda Lányho: K historii českého luterství devatenáctého století*. Praha: V. Horák, 1938.
- Říčan, Rudolf. *Dějiny jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957.

- Szalatnay, Viktor. *Justus Szalatnay černilovský. K stému výročí jeho narození*. Kutná Hora: nákladem vlastním, 1934.
- Šťastný, Otakar Ladislav. *Dějiny Kostnické jednoty*. Díl 1., strojopis. Uložen v UA ČCE.
- Syrový, Bohuslav a kolektiv. *Architektura, svědectví dob*. Praha: SNTL, 1974.
- Tapié, Victor – L. *Marie Terezie a Evropa*. Český Těšín: FINIDR, 1997.
- Thiesse, Anne-Marie. *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno: CDK, 2007.
- Toul, Jan. *Jubilejní kniha českobratrské evangelické rodiny. K 150letému jubileu Tolerančního patentu(1781–1931)*. Nákladem vlastním. Vytiskla knihtiskárna K. Fialy v Českých Budějovicích, 1931.
- Toleranční doba ve světle literatury. Pracovní texty KJ*. Strojopis. 1981.
- Vlnas, Vít. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha: Mladá fronta, 1993.
- Žilka, František. *K jubileu „Protestantského patentu“ z 8. dubna r. 1861*. Praha: Nákladem Spolku Komenského, 1912.

16. Přílohy

Příloha A.

Základní přehled pastorů na Vsetínsku v době Tolerančního patentu

Vsetín (dolní sbor)

Jan Hrdlička 21. XII–28. VII. 1784

Michal Kolár: 7. XII. 1784–28. X. 1788

Samuel Šimko: IV. 1789–15. VII. 1806

Štěpán Petrucha: VII. 1806–X. 1807

Jiří Rozsa: XI. 1807–IV. 1814

Vsetín (horní sbor)

Štěpán Kalnay: 14. III. 1785–30. 12. 1786

Pavel Šlachta : 1. I. 1787–I. V. 1792

Jan Šimon : I. XI. 1792–V. 1797

Jakub Lukl: 29. VI. 1797–24. IX. 1812

František Paal: 29. X. 1812–VI. 1816

Hoštálková:

Odřej Orgoň: I. 1782–X. 1789

František Čížek: XII. 1789–31. X. 1809

Jan Obernauer: 14. II. 1810–8. VII. 1824.

Růžďka:

Ondřej Sloboda: I. 1782–V. 1785

Jan Intzédy: 18. III. 1786–IX. 1792

Štěpán Kalnay: XII. 1792–6. VI. 1798

Jan Fabry: VII. 1798–XII. 1801
Jan Holý: 7. IX. 1802–IX. 1087
Jan Pail: III. 1808–VIII. 1812
Samuel Szalay: 5. IX. 1812–19. I. 1816

Ratiboř:

Štěpán Nicolaides: I. 1782–IX. 1782
Samuel Púchovský: XII. 1. I. 1824
Jan Lány st.: XI. 1785–8 .I. 1824
Jan Lány ml.: 8. I. 1824–21. IV. 1878

Liptál:

Ondřej Lačný : 25. I. 1782–IX. 1782.
Josef Steller: I. III. 1784–26. V. 1786
Michal Vámosy: V. 1786–IV. 1788
Štěpán Csétsi-Nagy: IV. 1788–IV. 1792
Pavel Šlachta: I. V. 1792 – 9. X. 1813.

Zádveřice:

Matěj Bystrický: I. 1782–IX. 1783.
Jan Šimon: 16. III.1786 – I. XI. 1792
rok 1792 – IV. 1788. sbor neobsazen
Pavel Blažek: IV. 1795–III. 1797
Jan Šimon: VI. 1797–IX. 1807.

Pržno:

Michal Solnensis: II. 1782–7. XI. 1785
rok 1785–1795 sbor neobsazen
Ondřej Sloboda: III. 1795–5.VI. 1805
Jan Šulek: 9. III. 1806–15. XII. 1814

Jasenná:

Martin Marček: 22. II. 1782–21. II. 1810

Jiří Hraškové: 23. II. 1810–1815.

Rusava:

Ondřej Lehotský: 18. V. 1782–VIII. 1785.

Samuel Šimko: VIII. 1786–IV. 1789.

Samuel Revický: 10.V. 1789–IV. 1789.

Jan Obernauer: IX. 1795–13.II. 1810.

Hrubá Lhota :

Ferdinand Scelezényi: VII. 1782–VIII. 1784.

Štěpán Csétsi-Nagy: 3.VI. 1785–IV.1788.

Michal Vámosy: IV. 1788–IV. 1784.

Štěpán Csétsi-Nagy: VII. 1792–I. XII. 1792.

Štěpán Kulifay: 13.XII. 1783–V. 1796.

Štěpán Czako: IV. 1797–IV. 1815.

Hodslavice:

Jan Michalec: VIII. 1782–V. 1785.

Ondřej Lehotský: VIII. 1785–IX. 1788.

Ondřej Sloboda: IV. 1789–5. VIII. 1794.

Jan Pilečka : XII. 1794–16.VI. 1834.

Prusinovice:

Ondřej Mikyta: VIII. 1782–IV. 1783.

Jan Lauro: IV. 1783–IX. 1784.

Ondřej Sloboda: V. 1785–IV. 1789.

Štěpán Kulifay: XI. 1789–12. XII. 1793.

Josef Janko: III. 1794–XII. 1800.¹⁸⁷

¹⁸⁷Pramen: Burian, Bohuslav. *Toleranční kazatelé na Valašsku (1781–1861)*, s. 527–529.

Příloha B.

Portrét superintendententa Michala Blažka (pastel neznámého autora).

Příloha C.
Hrob superintendenta Michala Blažka v Jimramově.

Příloha D.
Náhrobek na evangelickém hřbitově v Jimramově.

Příloha E.

Ukázky lidového evangelického umění.

Příloha F.

Ukázka katolického lidového umění.

